

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Vít Volný

**Reflexe makedonské otázky v českých cestopisech v první
polovině 20. století**

The Reflexion of the Macedonian Question in the Czech Travelogues
in the First Half of the 20th Century

Praha 2017

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Ondřej Vojtěchovský, Ph.D.

Poděkování:

V souvislosti se vznikem této bakalářské práce bych rád poděkoval svému mentorovi PhDr. Mgr. Ondřeji Vojtěchovskému, Ph.D, za veškerou pozornost, kterou mi věnoval od výběru tématu až po poslední konzultaci. Dík patří také mým cestovatelským druhům, za to že se mnou prošli a projeli místa v Makedonii, jejichž znalost mi pomohla pochopit realie, se kterými se čeští cestovatelé setkávali o několik generací dříve.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 6. května 2017

.....

Vít Volný

Klíčová slova:

„makedonská otázka“, Makedonie, obraz druhého, národní identita, Emanuel Fait, Ludvík Kuba, Julius Komárek, cestopisná literatura

Key words:

„Macedonian Question“, Macedonia, image of the other, national identity, Emanuel Fait, Ludvík Kuba, Julius Komárek travelogue literature

Abstrakt:

Tato práce si klade za cíl analyzovat cestopisy českých autorů o Makedonii. V rámci nich hledá jejich názory a komentáře na téma „makedonské otázky“, jejíž obraz z nich snaží rekonstruovat. První část se věnuje obecnému vývoji a základním otázkám fenoménu, který hýbal zahraniční politikou Balkánu po dlouhá desetiletí. Druhá část v krátkosti představuje základní obraz otázky v českých zemích a jednotlivé úhly pohledu, se kterými bylo možné se setkat v textech české odborné veřejnosti. Závěrečná část potom zevrubně analyzuje cestopisná (nikoliv politické pamflety nebo populárně naučné stati) díla s ohledem na „makedonskou otázku“ s důrazem na dílo Emanuela Faita, Ludvíka Kuby a Julia Komárka.

Abstract:

The main goal of this work is to analyse travelogues of Czech authors about Macedonia. In these texts the thesis is searching for opinions and comments about the “Macedonian Question” which is trying to reconstruct. The first part focuses on common development and basic questions about the phenomenon which moved foreign policy of the Balkans for years. The second part introduces in short basic view of the question in Czech lands and different points of view which you could found in the texts of Czech authors. The last part analyse in detail travelogue (not political pamphlets or popular-science texts) literature with focus on the “Macedonian Question” with emphasis on the works of Emanuel Fait, Ludvík Kuba and Julius Komárek.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. „Makedonská otázka“	11
2.1. Šíření národních propagand na území Makedonie.....	12
2.2. Národnostní složení Makedonie.....	14
2.3. Souboj srbské a bulharské národní propagandy.....	15
2.4. Řecká propaganda.....	16
2.5. Makedonismus	17
2.6. VMORO a VMK.....	18
2.7. Ilindenské povstání	19
2.8. Mladoturecká revoluce.....	20
2.9. První balkánská válka	20
2.10. Druhá balkánská válka	21
2.11. První světová válka	22
2.12. Makedonský národ a státnost	24
3. Vnímaní „makedonské otázky“ v českých zemích	26
3.1. Zlatá éra zájmu o Makedonii po Ilindenském povstání	27
3.2. Poválečné období	29
4. České cestopisy po Makedonii.....	33
4.1. První cestopisné črty o Makedonii.....	33
4.2. Emanuel Fait a český cestopis do balkánských válek	34
4.3. Výpovědi Čechů působících u VMK a VMORO.....	37
4.4. Makedonie za balkánských válek.....	40
4.5. Cesty po již rozdělené Makedonii.....	41
4.6. Julius Komárek a Ludvík Kuba.....	43
4.7. Další cestovatelé v meziválečném období	47
4.8. Karel Konrád a vítězství makedonismu	51
5. Závěr	53
Seznam použité literatury.....	55
Vydané prameny	55
Monografie.....	55
Články	56
Sekundární literatura	57
Monografie a disertační práce.....	57
Články a příspěvky.....	58

1. Úvod

Je obyvatel Makedonie Srb, Bulhar, Řek, Makedonec nebo jen Slovan bez národnosti? To byla otázka, která na konci 19. a počátku 20. století dlouhodobě zaměstnávala vědeckou i laickou veřejnost v celé Evropě. „Makedonská otázka“ se nejednou (Berlínský kongres, Ilindenské povstání, Balkánské války, teroristické útoky VMORO apod.) dostala na výsluní evropské politiky a na první stránky významných novin své doby. Vyjadřovali se k ní významní politici, vědci a další osobnosti po celé Evropě a nejinak tomu bylo i v českém prostředí. První kapitola práce proto chronologicky popisuje vývoj otázky od jejích počátků na začátku 19. století až po uznání makedonského národa po druhé světové válce. Vysvětluje základní rysy této otázky (absence makedonského národního hnutí, osvětový boj okolních národů, partyzánské čety, makedonismus) a nastiňuje argumenty jednotlivých národních (bulharské, srbské a řecké) propagand.

Hlavním cílem práce je analyzovat obraz „makedonské otázky“ nikoliv vysvětlit její podstatu. Autora zajímá, jak byla vnímaná dobovými autory a jak oni vnímali to, co sami zažili a viděli v Makedonii. Zda se to, co popisovali, výrazně lišilo od dobového diskurzu nebo zda se od něj nedokázali odpoutat a komentovali skutečnost s předsudky, se kterými již do Makedonie vyrazili. Metodologie konceptu obrazu Balkánu se začala rozvíjet od 90. let díky balkánsko-americkým autorkám Milice Bakič-Haydenové a především Marii Todorové. S rozpadem bývalé Jugoslávie a tím souvisejícím válkami se zatraktivnila tato oblast a mnozí autoři si kladli otázku, jaký je vztah západu k jihovýchodní Evropě. Právě Bakič-Haydenová ve svém článku *Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia*¹ poprvé přizpůsobila Saidův koncept *orientalismu* na Balkánský poloostrov. Ve své studii tvrdila, že pohled na Balkán je velmi podobný pohledu na vzdálenější Orient a že tzv. *balkanismus* je pouze odnož *orientalismu*. Sjednocujícími prvky pro ní byly charakteristiky společnosti; primitivismus, nekulturnost, násilí, existence zvykového práva, kmenové uspořádání, zpátečnictví, negramotnost a příliš velký vliv konzervativního náboženství na život obyvatel.² Toto tvrzení odmítá ve své knize *Imagining the Balkans* Maria Todorova.³ Podle ní je pravda, že mají *balkanismus* a *orientalismus* společné znaky, ale pouze ty negativní. S europeizací od konce 18. století se Balkán stal něčím mezi Orientem a Evropou, v očích západoevropské veřejnosti poztrácel kladné charakteristiky orientu; tajemnost, spiritualitu, smyslnost, bohatství. Naopak

¹ HAYDEN-BEKIĆ, M., *Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia*, in: *Slavic Review*, Vol. 54, No. 4, 1995, s. 918–931.

² Tamtéž, s. 920–925.

³ TODOROVA, M., *Imagining the Balkans*, Oxford 2009, 2nd edition.

pomocí západoevropských cestovatelů získal pozici jasně ohraničeného, nevzdělaného, muži dominovaného a chudého prostředí, které na rozdíl od Orientu neprobouzelo žádnou fantazii. Balkán byl evropským středověkem se vším špatným, co si pro něj člověk dokázal představit.⁴ Vesna Goldworthy ve své publikaci *Inventing Ruritania*, píše, že hlavním cílem západoevropské literatury v zásadě nebylo prozkoumat realitu, ale pomocí vzdáleného stereotypně násilnického a primitivního prostředí kritizovat domácí realitu a její idealizování konzervativního života na venkově.⁵

Specifikem českého prostředí bylo, že nepřejímal toto negativní hodnocení a jeho pohled na slovanský Balkán se velmi liší od konceptu *balkanismu*. Česká národní intelektuální elita vnímala osvobození od orientálních prvků a europeizaci s nadšením a imponovalo jí hrdinství, se kterým se jejich slovanští bratři zbavovali osmanské nadvlády. V průběhu 19. století české národní hnutí podávalo balkánským národním hnutím (především těm v rámci Habsburské monarchie – Chorvatům a Slovincům) pomocnou ruku a pomáhalo jim při znovuoobjevování vlastní kultury, jazyka a zvyků a samo čerpalo z lidové tvořivosti jihoslovanských národů. V rámci *panslavismu* ale i *austroslavismu* bylo žádoucí uchovávat dobré vztahy s Jihoslovany. Obrozenci se rádi stylizovali do role vyspělých ochránců méně rozvinutých bratří, kteří by v budoucnu případně mohli pomoci Čechům v jejich kulturním boji proti německému živlu.⁶ Pragmatičtější důvodem dobrých vztahů byla rovněž snaha českých podniků expandovat na cizí trhy a ty balkánské se zdály ideální, neboť byly blízko a byly v rámci sféry vlivu Habsburské monarchie. České průmyslové podniky navíc měly balkánským státům co nabídnout pro zefektivnění dosud primitivního zemědělství, nastartování průmyslové výroby apod.⁷ Díky tomu a rovněž emigraci Čechů, kteří v daných státech často tvořili špičku společnosti, bylo na balkánské Slovany pohlíženo jinak než na západě.

Obrazu „makedonské otázky“ v českých zemích se věnuje druhá kapitola. Jde však pouze o krátký vhled do všeobecné nálady české společnosti, neboť pokud by práce měla obsáhnout veškerou literaturu o „makedonské otázce“, která byla publikována v monografiích, periodikách a denním tisku, obsahem by jistě několikanásobně přesáhla rozměr bakalářské práce. Mimo jiné již podobný výzkum provedl brněnský balkanista Ivan Dorovský a publikoval ho jako *České země a Balkán: kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*.⁸ Z vysokoškolských prací se mu věnovala diplomová práce Panda Kolevského

⁴ TODOROVA, s. 10–17.

⁵ GOLDWORTHY, V., *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, New Haven 1998.

⁶ ŽÁČEK, V., *Češi a Jihoslované v minulosti*, Praha 1975.

⁷ Tamtéž, s. 608–609.

⁸ DOROVSKÝ, I., *České země a Balkán: kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno 1971.

*Makedonská otázka v čes. tisku v letech 1897–1903*⁹, která je však trochu znehodnocena ideologickým balastem, částečně pak také práce Jaromíra Budského¹⁰ a Hany Sobotkové¹¹. Proto autor vyzdvihuje pouze klíčové práce pro jednotlivá období, které jsou reprezentativní pro jednotlivé pohledy, s tím že se po vzniku republiky soustředí na oficiální pohled hradu.

Tato bakalářská práce, aby se vyhnula nutnosti zpracovávat veškerou literaturu, soustředí se na jeden literární žánr, a to cestopisy. Třetí a poslední kapitola analyzuje pouze cestopisná díla českých autorů, kteří opravdu Makedonii navštívili a měli možnost se seznámit s realitou „makedonské otázky“ přímo na místě. V tom autor navazuje na článek Dagmar Dorovské *České knižní cestopisy o Makedonii po roce 1918*¹² a především diplomovou práci Jana Dosedly *Makedonie očima českých cestopisců*.¹³ Oproti Dosedlově práci, která analyzuje všechny aspekty makedonské reality (od etnologie po fyzicko-geografický popis), má tato práce za cíl sledovat pouze názory na „makedonskou otázku“. Základem analýzy jsou vydané prameny, monografie (především po vzniku republiky) a periodika (nejčastěji *Osvěta* a *Světobzor*, dále *Časopis turistů*, *Česká revue* nebo *Ilustrovaný svět*) doplňkově i denní tisk, které vyšly na území Předlitavska a Československé republiky v první polovině 20. století (s krátkým přesahem do století 19.).

Jedná se o dlouhé období a v rámci analýzy textů je nutné brát ohled na společenské nálady vůči dvěma klíčovými slovanským statním útvarům v regionu, Srbsku a Bulharsku. Jejich popularita mezi českou odbornou veřejností se v průběhu sledovaného období měnila a autoři na to reagovali v rámci svých textů. Srbsko za Obrenovićů bylo svázáno s opatrnou austrofilskou politikou, která samozřejmě nemohla být mezi českou elitou populární a až do převratu a odstranění Obrenovićů ze srbského trůnu roku 1903 byly vztahy minimální.¹⁴ Naopak Bulharsko po Berlínském kongresu bylo novou progresivní slovanskou mocností na Balkáně a české národní hnutí v něm vidělo i předobraz vlastního národního osvobození. V Sofii pak působilo velké množství českých intelektuálů, kteří pomáhali s vytvořením kulturních, osvětových a dalších struktur.¹⁵ V prvním desetiletí a po nástupu Karadjordjevićů se postupně začal proměňovat i obraz Srbska. První balkánskou válku přijala česká veřejnost

⁹ KOLEVSKI, P., *Makedonská otázka v čes. tisku v letech 1897–1903*, Praha 1963, FF UK.

¹⁰ BUDSKÝ, J., *„Makedonská otázka“ v období mezi berlínským kongresem a mladotureckou revolucí (1878–1908)*, Praha 1997, FF UK.

¹¹ SOBOTKOVÁ, H., *Balkán mezi Evropou a Orientem: Obraz Balkánu v české a francouzské populárněvědecké publicistice (1875–1914)*, Praha 2007, FF UK.

¹² DOROVSKÁ, D., *České knižní cestopisy o Makedonii po roce 1918*, in: DOROVSKÝ, Ivan, *Makedonci žijí mezi námi*, Brno 1998.

¹³ DOSEDLA, J., *Makedonie očima českých cestopisců*, Praha 2003, FF UK.

¹⁴ PELIKÁN, J. a kol., *Dějiny Srbska*, Praha 2004, s. 585.

¹⁵ ZEMAN, P., *Česká inteligence v Bulharsku v letech 1878–1885 na příkladu českých učitelů ve Východní Rumelii*, Brno 2014, FF MU.

s nadšením a neskryvanými sympatiemi pro celý Balkánský svaz. V následné druhé balkánské válce se pomalu sympatie začaly pomalu přesouvat k Srbům a Bulhaři byli označováni za zrádce slovanské věci. Veřejnost se k Bulharsku natrvalo otočila zády potom co vstoupilo do první světové války na straně Rakouska-Uherska.¹⁶ Po první světové válce zůstávaly sympatie na srbské potažmo jugoslávské straně, ale stále však u skrytu duše veřejnost i politická reprezentace doufala v usmíření obou rivalů a v jednotné jihoslovanské prostředí, o něž by mohla nová československá republika opírat svou politiku.¹⁷

¹⁶ RYCHLÍK, J., *Dějiny Bulharska*, Praha 2010, s. 390.

¹⁷ FAIT, E., Makedonští Slované, in: *Česká revue*, 1919, r. 12, č. 3, s. 91–94.

2. „Makedonská otázka“

Makedonie jako geografický pojem¹⁸ byla známá již ve starověku, ale poté byla na mnoho století zapomenuta a v novodobém pojetí se o ní na západě začalo mluvit až od 19. století. V oficiálních osmanských pramenech toto označení neexistovalo.¹⁹ Makedonie nikdy od starověku nebyla jednotným územím ani netvořila jednotnou správní jednotku, ať už byla součástí Byzance, bulharského či srbského státu nebo Osmanské říše. V rámci nového správního systému Osmanské říše, zavedeného v rámci reformy tanzímatu, se na území Makedonie rozkládaly tři správní vilájety²⁰ (soluňský, manastirský²¹ a kosovský se sídlem ve Skopji). Hranice těchto vilájetů ale ani z části nekopírovaly makedonské hranice. Z celkového počtu 77 kazů (osmanská obdoba okresů) v těchto vilájetech pouze čtyřicet pět patřilo do území pomyslné historické Makedonie (z kosovského například pouze oblast okolo Skopje).²²

Popsat identitu obyvatelstva žijícího na geografickém území Makedonie je ještě mnohem složitější, neboť v průběhu 19. století na rozdíl od jiných balkánských území v Makedonii nedošlo k vytvoření národního hnutí. Odpovědí na otázku, proč k tomu nedošlo, je několik, ale nejdůležitější je, že neexistovalo makedonské etnikum, na které by se národní identita mohla navázat. O samotné národnostní identitě Makedonce nelze až na výjimky do 20. století mluvit.²³ Sami obyvatelé se spíše než za cokoliv jiného (pokud se je na to někdo náhodou ptal) považovali za „Bulhary“²⁴, což nelze brát jako vyjádření národnosti v moderním slova smyslu, ale pouze sounáležitosti s bulharským exarchátem.²⁵ Nejvýstižnější je využívat termín „makedonský Slovan“, kde „*makedonský*“ je pouze označení geografické polohy.

Identitu místních obyvatel výrazně ovlivňovaly jednotlivé propagandy okolních národních hnutí, které se do Makedonie šířily v průběhu 19. století postupně z Řecka, Bulharska, a nakonec i Srbska. Tato propaganda byla ve své podstatě úspěšná a velké množství „makedonských Slovanů“ se postupně začalo hlásit k jednotlivým národním identitám. Nemalá část Slovanů, převážně městského obyvatelstva, se helenizovala (tzv. grekomani), část převzala

¹⁸ Již Ptolemaios ve svých spisech chápe Makedonii jako území na sever od Olympu a poloostrova Chalkidiki, ze severu ohraničené pohořím Šar Planinou a ze západu pohořím Rodopy, jehož centrem je řeka Vardar.

¹⁹ BUDSKÝ, J., „*Makedonská otázka*“ v období mezi berlínským kongresem a mladotureckou revolucí (1878-1908), Diplomová práce FF UK, Praha 1997, s. 7.

²⁰ V češtině někdy častěji nazývaný pašalík.

²¹ Od roku 1912 přejmenovaný Srby na Bitolj, od roku 1945 poté Bitola.

²² RYCHLÍK, J., KOUBA, M., *Dějiny Makedonie*, Praha 2003, s. 7.

²³ Tamtéž, s. 96–97.

²⁴ ŠAK, V., *Spor o Makedonii*, Praha 1916, s. 49–50.

²⁵ Pro cizí etnografy bylo naopak důležité využívání nářečí podobné bulharštině.

srbskou identitu a asi největší část bulharskou. U západních cestovatelů²⁶, od kterých informace přebírala „celá“ Evropa, byla nejvíce reflektovaná právě bulharská identita makedonských Slovanů.²⁷ Tvrdit ale, že obyvatelé Makedonie byli Bulhaři, Srbové či Řekové, by bylo v 19. století předčasné. Většina venkovského obyvatelstva totiž zůstávala vůči národním propagandám imunní a byla národnostně indiferentní.²⁸ Právě o ní se na přelomu devatenáctého a dvacátého století rozhořel mezi národními propagandami největší boj.

Nesmíme však zapomenout, že se jednalo podle sčítání obyvatelstva Osmanské říše pouze zhruba o 52-55 % populace Makedonie, která byla slovanského původu a křesťanská. V Makedonii 19. století žili také poturčení Slované tzv. Torbeši nebo Pomaci²⁹, etničtí Řekové, etničtí Turci, Albánci³⁰, Arumuni (Cincaři)³¹, židé, Romové a další etnika. Kromě etnických Řeků (a částečně Arumunů a Pomaků), ale nehráli v „makedonské otázce“ výraznější roli, proto se jimi budu zabývat pouze okrajově.

2.1. Šíření národních propagand na území Makedonie

Klíčovou pro otázku národní identity byla otázka církevní samosprávy. Církev hrála důležitou roli ve vzdělávání a osvětě a pomocí nich mohla výrazně ovlivňovat národní smýšlení obyvatel. Území Makedonie bylo dlouhodobě pod patronátem cařihradského patriarchátu v rukou řeckého duchovenstva. Ten také již od počátku 19. století šířil helenismus mezi pravoslavné věřící.³² Za tohoto stavu duchovenstvo v Makedonii bránilo zakládání jiných než řeckých škol, tisk knih v jiných jazycích a nedovolovalo liturgii v místních jazycích.³³

Proto hlavně na území dnešního Bulharska rostl v druhé polovině 19. století odpor vůči řeckému kléru.³⁴ Z toho vycházeli pokusy o obnovení autokefální bulharské církve, které využila Porta pro svůj vlastní cíl, omezení řeckého vlivu a rozbití pravoslavné jednoty.³⁵ Bulharský exarchát byl založen fermanem sultána Abdulazize roku 1870 i přes nelibost cařihradského patriarchy a prvním exarchou byl zvolen Antim I.³⁶ Řekové však exarchát nepřijali a označili všechny duchovní i věřící za schizmatiky. Do budoucna se ukázal jako

²⁶ François Pouqueville, Ami Boué, Esprit-Marie Cousinéry, Cyprien Robert a další.

²⁷ NIEDERLE, L., *Makedonská otázka*, Praha 1903, s. 2.

²⁸ RYCHLÍK, KOUBA, s. 96.

²⁹ V Bulharsku a Makedonii častěji nazývaní jako PomaciO ty neměla zájem žádná z národních propagand, neboť jedním z klíčových charakteristik národa na Balkáně bylo společné náboženství.

³⁰ Hlásící se k vlastnímu národnímu hnutí a odkazu tzv. *Prizrenské ligy*.

³¹ Částečně reflektovali řecké národní obrození, částečně rumunské a po roce 1912 ve velkém množství účelově přebírali srbskou národnost.

³² Oficiální politika cařihradského patriarchátu díky *Oběžníku patriarchy Grigorije* z roku 1819.

³³ RYCHLÍK, KOUBA, s. 97.

³⁴ Z té doby známe pořekadlo: „že Řek je horší Turka.“

³⁵ V 60. letech došlo k pokusu o vytvoření vlastní bulharské uniatské církve. Tento plán, který Bulharsko přibližoval západu, byl nelibě přijat v Moskvě a po nátlaku Ruska jí Osmanská říše zakázala.

³⁶ Až roku 1872, neboť se tomu cařihradský patriarcha snažil všemožně zabránit.

klíčový článek 10 tohoto fermanu. Zde bylo zmíněno, že se k exarchátu může připojit území, kde se pro něj vyjádří víc jak dvě třetiny populace.³⁷ Proto některé makedonské oblasti se k exarchátu přidávaly,³⁸ zatímco jiné nikoliv. Reálně bylo území Makedonie spravováno jak exarchátem, tak patriarchátem, které mezi sebou soupeřily.³⁹ Vznik exarchátu byl klíčovým bodem pro zvýšení bulharského kulturního vlivu v Makedonii. Vznikají nové školy v Soluni, Ohridu, Vodnu⁴⁰ a na dalších místech.⁴¹ Bulharská osvěta se šířila mezi obyvatelstvo a bulharská propaganda pomalu doháněla náskok řecké. Pro některé obyvatelstvo slovanské a arumnského původu bylo pozdě, protože se již identifikovalo s řeckou Megali Idea.⁴²

„Makedonská otázka“ získávala v 70. letech 19. století i svůj mezinárodní politický rozměr v rámci „Velké východní krize“.⁴³ Ta vrcholila krátkou rusko-osmanskou válkou, kdy Rusové stanuli až před branami Cařihradu. Mírová smlouva ze San Stefana darovala víceméně celou Makedonii (vyjma Chalkidiki) novému Bulharskému knížectví. Proti „sanstefanskému míru“ výrazně vystoupilo Rakousko-Uhersko⁴⁴ a Řecko⁴⁵, které byly podpořeny Velkou Británií, obávající se dominance Ruska ve Středozezemním moři. Bulharské knížectví proto nemělo šanci přežít. Konference velmocí v Berlíně pod vedením německého kancléře Bismarcka sanstefanskou smlouvu revidovala samostatnost Bulharska. Bylo zřízeno značně zmenšené autonomní knížectví Bulharsko (mezi Starou Planinou a Dunajem) a na jih od něj osmanská provincie Východní Rumélie, která měla v čele křesťanského guvernéra. Makedonie a Thrákie byly vráceny Osmanské říši bez jakékoliv změny s vysvětlením, že muslimské a řecké obyvatelstvo si odchod z Osmanské říše nepřeje.⁴⁶

Řecký citící obyvatelstvo to přijalo celkem s uspokojením, do budoucna byla stále byla možnost uskutečnit Megali Ideu. Naopak bulharsky smýšlející obyvatelstvo se cítilo zklamané, neboť mu předtím sanstefanský mír slíbil připojení k Bulharsku. V říjnu 1878 proto vypuklo tzv. *Kresnensko-razložské povstání*, kterému se nedostalo ruské podpory, proto bylo bez potíží

³⁷ NIEDERLE, s. 9.

³⁸ Oficiálně dochází k vytvoření biskupských stolic v Ohridu, Skopji a Velesu až po vydání dalšího fermanu ze 4. 8. 1890. Později v 90. letech se vytváří také v Nevropu, Bitole, Debaru a Strumici, in: NIEDERLE, s. 10.

³⁹ BUDSKÝ, „Makedonská otázka“, s. 14.

⁴⁰ Od roku 1923 převzalo své antické jméno Edessa.

⁴¹ RYCHLÍK, KOUBA, s. 97.

⁴² Tamtéž, s. 100.

⁴³ Velká východní krize začínala povstáním křesťanů v Bosně roku 1875 a šířila se celým poloostrovem. Podpory se jí dostalo v Rusku, díky čemuž byla svolána konference o uspořádání Osmanské říše do Cařihradu, kde Porta odmítla ruské požadavky na autonomii Bulharska. V návaznosti na tyto události se Rusko domluvilo s Rakouskem-Uherskem o společném postupu na Balkáně. Ke konci roku 1867 pak vstoupila ruská armáda na Osmanské území, in: RYCHLÍK, KOUBA, s. 101–102.

⁴⁴ Vytvoření Bulharského knížectví výrazně překračovalo tzv. *Zákupské dohody* o rozdělení vlivu na Balkáně.

⁴⁵ Řecko si nárokovalo velkou část nově vzniklého Bulharského knížectví (Makedonie, západní Thrákie).

⁴⁶ BUDSKÝ, „Makedonská otázka“, s. 16.

Osmany potlačeno. Jeho účastníci povětšinou emigrovali do Bulharska a vytvořili početnou emigraci, která v Sofii živila ambici Makedonii osvobodit.⁴⁷

Srbský zájem o Makedonii se začal objevovat koncem 70. let 19. století a souvisel se snahou srbského státu získat přístup k moři. Berlínský kongres zablokoval sjednocení Srbska a Černé Hory a rovněž se uzavřel případný přístup přes Bosnu. Proto se začala objevovat myšlenka získat přístup alespoň do Iónského moře přes Soluň. Zároveň si ale Srbové byli vědomi převahy Řeků v oblasti Soluně, a s přímým přístupem příliš nepočítali. Cílem této expanze bylo napojení na silniční, později železniční, a hlavně vodní síť s co nejdelším splavným úsekem toku Vardaru. Do 70. let Srbové o Makedonii přílišný zájem nejevili, spíše jí uznávali jako sféru vlivu Bulharska (např. Vuk Karadžić). Srbský etnolog Stefan Verković ještě roku 1866 psal o místním obyvatelstvu jako o bulharském.⁴⁸ Po roce 1878 se situace změnila o 180 stupňů a v srbských politických ale i intelektuálních kruzích se začínalo objevovat tvrzení, že „makedonští Slované“ jsou neuvědomělí Srbové.⁴⁹

2.2. Národnostní složení Makedonie

Z doby mezi Berlínským kongresem a Balkánskými válkami pochází několik odhadů složení obyvatelstva. Žádný nelze považovat za dostatečně spolehlivý, neboť byl buď tvořen na politickou zakázku anebo neměl dostatečné zdroje nutné k přesnějšímu pozorování. Jediné, co můžeme tvrdit s jistotou, že slovansky hovořící křesťanské obyvatelstvo tvořilo v Makedonii většinu. Prameny osmanského sčítání hovoří o zhruba 1,2 milionů křesťanských Slovanů⁵⁰ z 2,3 miliónu obyvatel tohoto území.⁵¹

Jednotliví balkánští etnografové, kteří se zabývali odhady obyvatelstva, výrazně podléhali národním propagandám a publikované výsledky byly upraveny, tak aby konvenovaly zadavateli. Největším nedostatkem je, že jak Bulhaři, tak také Srbové jednotně vedli pravoslavnou populaci jako bulharskou potažmo srbskou. Řekové, vědomi si nemožnosti přiřadit většinu slovanského populace k řecké, nadsazovali počty Turků, aby udrželi početní rovnováhu mezi „řeckým“, slovanským a tureckým obyvatelstvem. Soupisy obyvatelstva Osmanské říše pak byly striktně podle víry, tedy podle náležitosti k jednotlivým církevním institucím (patriarchátu, exarchátu...). Muslimy všeobecně nerozlišovaly, považovaly je za Turky a nadsazovaly jejich počet. Oficiální sčítání zorganizované generálním inspektorem makedonských vilájetů z roku 1904 mluví o 648 962 (20%) „Řecích“ příslušných

⁴⁷ RYCHLÍK, KOUBA, s. 102–105

⁴⁸ ŠAK, s. 58.

⁴⁹ Tamtéž, s. 40.

⁵⁰ BUDSKÝ, „Makedonská otázka“, s. 22.

⁵¹ Nejvíce v kazech Maleševo, Razlog, Tikveš, Kratovo, Kriva Palanka, Prilep, Gorna Džumaja (dnes Blagoevgrad), Nevrokop (dnes Goce Delčev) kde bylo přes 80 % křesťanských Slovanů.

Konstantinopolskému patriarchátu, 554 754 (17,5%) „Bulharech“ příslušných bulharskému exarchátu, 167 601 (5%) „Srbech“ hlásících se k bělehradskému metropolitovi⁵², Arumunech 77 386 (2,5%) a 1 720 000 (54%) Turcích příslušných k islámu,⁵³ což byli jak Turci, Albánci (Arnauti), Pomaci, Cikáni ale i část Arumunů (Cincarů).⁵⁴ Potencionálně nejlepší a nestranné pozorování německého etnologa K. Ostreicha bohužel nechává „užší“ národnost Slovanů bez povšimnutí a vystačilo si s „makedonskými Slovaný“.⁵⁵ Z tohoto proto můžeme alespoň vidět, že Slovanů byla nadpoloviční většina (52% Slovanů, dále pak 22% Turků, 10% Řeků, 5,5% Albánců, 3,5 % Arumunů a 3% židů).⁵⁶

2.3. Souboj srbské a bulharské národní propagandy

Na území Makedonie existovalo mnoho různých dialektů vzniklých díky geografické poloze nebo sociální a náboženské izolovanosti, ale většina byla filology (i západoevropskými) považována za nářečí bulharštiny.⁵⁷ Hovorový jazyk byl i gramaticky mnohem bližší bulharštině a zejména podobným pádoslovím. Dnešní makedonština je v důsledku kodifikace bulharského i makedonského jazyka na bázi od sebe nejvzdálenějších nářečí a vývoje makedonštiny pod vlivem srbštiny ve 20. století od bulharštiny mnohem vzdálenější.⁵⁸

Oba slovanští soupeři naplno rozvíjeli argumenty na podporu svých nároků i pomocí historiografie. Zde už byl souboj vyrovnanější. Makedonie byla od roku 837 součástí bulharské říše. Do tohoto období spadá i působení Metodějových žáků, „učitelů bulharského národa“ sv. Klimenta a sv. Nauma. Po dobytí bulharské říše Byzantinci se centrum bulharského státu roku 969 přesunulo na Ohrid, kde vrcholu moci dosáhlo za cara Samuela.⁵⁹ Samuel ovládal celou Makedonii mezi lety 1000–1014, roku 1014 byl ale poražen u Belašice císařem Basileem II. „Bulharobijcem“⁶⁰ Makedonie byla součástí bulharské říše ještě jednou a to mezi lety

⁵² Bělehradský metropolita byl obnoven 1831 v rámci dohody mezi Milošem Obrenovićem a konstantinopolským patriarchátem, autokefální církvi se stal 1879. Na území Osmanské říše se prosazoval složitěji. Ve Skopji byl dosazen biskup srbské církve roku 1897, k témuž došlo roku 1910 i ve Velesu.

⁵³ BUDSKÝ, J., *Etnická skladba osmanské Makedonie v období let 1878-1913. Společenský a kulturní rozvoj jednotlivých, především neslovanských národností na makedonském území*, in: Slované historické studie, 1998, sv. 24, s. 316.

⁵⁴ BUDSKÝ, „Makedonská otázka“, s. 15.

⁵⁵ SÍS, V., *Makedonie: studie zeměpisná, historická, národopisná, statistická i kulturní*, Praha 1914, s. 153.

⁵⁶ BUDSKÝ, *Etnická skladba...*, s. 314.

⁵⁷ Tamtéž, s. 318.

⁵⁸ Makedonština byla kodifikována podle ohridského nářečí a bulharština podle tarnovského nářečí. V rámci snahy o odlišení od bulharštiny makedonská cyrilice přebírá grafémy ze srbštiny (J, Nj – Ъ, Lj – Љ) a získává speciální grafémy ќ, ѣ (měkké č – ě, a dž – џ) podobné rovněž spíše srbštině.

⁵⁹ RYCHLÍK, KOUBA, s. 54–58; Dnešní makedonskou historiografií je Samuel považován za makedonského krále. Jinde je považován za bulharského vládce. Na počátku 20. století to bylo tak bráno i u nás, Sís píše: „dal na Makedonii nejasnější pečeť bulharství“, in: SÍS, *Makedonie...*, s. 25.

⁶⁰ Známá historie o oslepení 15, 000 bulharských vojáků, in: SÍS, s. 26.

1230–1254 za cara Ivana Asena II.⁶¹ Srbové ovládali část Makedonie od jejího dobytí Štěpánem Urošem II. roku 1281, celou pak od roku 1331 za kralování Štěpána Dušana, který přemístil sídlo říše do Skopje. Po jeho smrti se říše rozpadla mezi mnoho menších „srbských“ států, z nichž poslední ovládal Vukašin v Prilepu v letech 1366–1371. Po bitvě na řece Marici roku 1371 se Makedonie dostala do vazalského poměru vůči Osmanské říši.⁶² Vukašinův syn a osmanský vazal legendární králevic Marko je národním symbolem pro Srby, Makedonce a objevuje se v lidové slovesnosti i ostatních jihoslovanských národů. Srbové si proto nárokovali poslední státní útvar na makedonském území před osmanským zábořem.

Srbové, vědomi si svojí nevýhody ve filologické a omezené pozice v historické rovině sporu, přišli s teorií geografickou. Jejím hlavním propagátorem se stal známý srbský geograf a etnograf Jovan Cvijić. Podle něj je Balkánský poloostrov jasně rozdělen na dvě části:

„...Východní bulharská část poloostrova se obrátila zády k moravsko-vardarskému úvalu. Bulharsko a Makedonie tedy nejsou jeden zeměpisný celek a nemohou tvořiti jeden stát, leda dočasně a díky sběhu zvláštních okolností...“⁶³

„...údolí Moravy a Vardaru tvoří jeden zeměpisný celek, v nich se musí vytvořiti jeden stát.“⁶⁴ Cvijić dále rozvádí teorii, že kdyby jeden stát neměl obě dvě tato údolí, ztratil by tak svůj balkánský kořen a prý by pak byl pouze přílepem střední Evropy. Zeměpisná poloha se stala jediným argumentem, který Bulhaři uznávali za platný, proč má Makedonie patřit Srbsku.⁶⁵

Srbové využívali i etnologický argument. Makedonští Slované totiž podobně jako Srbové slavili „slávu“ neboli „krsno ime“. Jedná se o slavnosti jednoho ze svatých, jenž je patronem rodiny⁶⁶, které nemůžeme najít u jiných slovanských národů než u Srbů. Srbská propaganda tedy hlásala: „... kde je „sláva“, tam je Srbín.“⁶⁷

2.4. Řecká propaganda

Řekové byli v mnohem horší výchozí pozici přesvědčit místní obyvatelstvo stát přidat se na jejich stranu, neboť slovanské obyvatelstvo je nenávidělo povětšinou ještě více než Turky. Konstantinopolský patriarcha a jeho podřízení byli odpovědní po většinu období Osmanské říše za výběr daní. K jejich nepopularitě přispívaly i zákazy školní výuky a liturgických obřadů

⁶¹ RYCHLÍK, KOUBA, s. 64–66.

⁶² Tamtéž, s. 68–75.

⁶³ CVIJIĆ, J., *Balkánské otázky*, Praha 1924, s. 128.

⁶⁴ CVIJIĆ, s. 126

⁶⁵ ŠAK, s. 12.

⁶⁶ Svojí podstatou je „sláva“ nejbližší jmeninám, v srbském prostředí jde však o mnohem důležitější svátek než jmeniny u nás. Je to svátek rodového patrona, často hlavní svátek ve venkovském prostředí. Na „slávu“ se pozve celá ves a celé tři dny se hoduje a pije rakiji. Hospodář se po celý rok stará, aby měl čím pohostit návštěvu.

⁶⁷ POPELKA, B., Jest Makedonie srbská či bulharská?, in: *Slovanský sborník*, roč. VI, 1887, s. 13.

v jiném než řeckém jazyce. Šance na získání nových „Řeků“ tak byla na venkově malá.⁶⁸ Jelikož etnických Řeků mohlo být pouze kolem 200–250 tisíc, musela se řecká propaganda spoléhat na tzv. „*grekomany*“. Ti většinou patřili mezi ekonomickou nebo vzdělaneckou elitu, pro které hlásit se k řectví bylo výhodné nebo nutné, aby nebyli považováni za zaostalé a venkovské Bulhary. „*Řek*“ byl synonymem měšťana (např. Vlach pro pastevce). Řekové a jejich církevní školy a osvětové organizace rovněž slovanskému obyvatelstvu hlásícímu se k řectví připisovali privilegovanou pozici dědiců „Makedonie“.⁶⁹ Niederle ve své *Makedonské otázce* pozici Řeků připodobňuje situaci s Němci v českých zemích v 18. století, kde obyvatelstvo využívalo jejich kulturu, mluvilo jejich jazykem, ale jen díky tomu, že vlastní kultura skoro neexistovala a jazyk nebyl dostatečně vhodný vyšší společnosti.⁷⁰ Oficiální politikou Řecka se pak stala zpráva řeckého konzula v Manastiru Alexandrose Loghotetise z roku 1880, která rozdělovala Makedonii na tři pásma (jižní řecké, střední smíšené a severní slovanské).⁷¹ Na bázi této zprávy došlo v průběhu let k několika jednáním mezi Srbskem a Řeckem o rozdělení vlivu.⁷² Pro Řeky byli Srbové mnohem přijatelnějšími potencionální partnery než Bulhaři, neboť uznávali egejskou hegemonii Řecka a realisticky nepočítali s připojením Soluně k Srbsku.⁷³

2.5. Makedonismus

Historiografie dnešní Republiky Makedonie považuje za počátek „obrození“ národa vydání slovníku makedonsko-řecko-tureckého Slovanem z Galičniku Georgi Pulevskim roku 1892, tedy první publikace v makedonském nářečí. Pulevski nemůže být ovšem považován za makedonského nacionalistu, nýbrž za regionalistu. Makedonie pro něj byla jako Bosna nebo Thrákie regionálním pojmem.⁷⁴ Teorie tzv. „*makedonismu*“⁷⁵ se poprvé objevila ke konci 19. století především v makedonské diaspoře v Bělehradě.⁷⁶ Srbský intelektuální kruh využíval makedonismus jako nástroj k potírání bulharského kulturního vlivu. Pro bělehradské elity byl „*makedonismus*“ pouze jakousi nadstavbou teorie o obyvatelstvu, které bylo neustále národně neuvědomělé. Mělo své antropologické zvláštnosti, mnohé příměsky starých civilizací,

⁶⁸ Úspěchy slavili pouze u Arumunů, kteří vzdálení od svého mateřského etnika, účelově přijímali jiné národnostní identity.

⁶⁹ BUDSKÝ, „*Makedonská otázka*“, s. 27–28.

⁷⁰ NIEDERLE, s. 34.

⁷¹ BUDSKÝ, „*Makedonská otázka*“, s. 29.

⁷² NIEDERLE, s. 35.

⁷³ CVIJČ, s. 120–121.

⁷⁴ ROSŮLEK, P., *Makedonie*, Praha 2008, s. 37–38.

⁷⁵ Teorie že makedonští Slované nejsou ani Bulhaři ani Srbové, ale vlastní národ.

⁷⁶ Velkým propagátorem této myšlenky byl velkosrbsky smýšlející intelektuál Stojan Novaković, kterému někteří historiografové připisují první využití sousloví makedonský národ.

ale nemá historicko-národní vědomí.⁷⁷ K „*makedonismu*“ se později obrátila makedonská emigrace převážně v carském Rusku. V Petrohradě roku 1902 vznikl vědecko-literární spolek sv. Klimenta a v prosinci 1903 Krste Petkov Misirkov vydal v makedonském nářečí brožuru (*O makedonských záležitostech*), ve které tvrdil, že Makedonci mají vlastní jazyk, dějiny i politický program.⁷⁸ V samotné Makedonii, šlo ale o marginální názor. Misirkov bývá považován za otce makedonského národa, své myšlenky však rozvíjel ve velmi úzkém akademickém kroužku a za jeho života neměly na Balkáně skoro žádný ohlas.⁷⁹

2.6. VMORO a VMK

Se situací po Berlínském kongresu se nechtěla smířit nová bulharsko-makedonská inteligence vychovaná převážně bulharským gymnáziem v Soluni. Tato omladina nesouhlasila s oficiální politikou bulharského premiéra Stambolova⁸⁰, která pro ně byla příliš klerikální a neměla zahraničně politické úspěchy. Nejdříve zakládají *Mladou makedonskou literární společnost*, nedlouho poté je však Stambolovem zakázána pro zachování dobrých vztahů s Portou. Mladí revolucionáři (mezi jinými i Dame Gruev a Goce Delčev) tím pádem odešli do ilegality a založili *Tajnou revoluční organizaci pro boj za osvobození Makedonie* v čele se svým bývalým profesorem Christem Tatarčevem po vzoru karbonářských italských spolků.⁸¹

Ve stejné době vznikl tajný spolek i v thrácké oblasti (drinopolského/odrinského vilájetu), který se spojil s *Tajnou revoluční organizací* a tak vznikla VMORO (*vnitřní makedonsko-odrinská revoluční organizace*). Vstup do *organizace* nebyl limitován politickým přesvědčením, jeho členy mohli být monarchisté, socialisté i anarchisté. Různorodá byla i motivace ke vstupu do VMORO. Někteří z členů byli stoupenci autonomie, jiní upřednostňovali připojení k bulharskému knížectví. Organizace tak od svého počátku byla nejednotná ve svých postojích a cílech.⁸²

VMORO udržovalo vlastní státní paralelní struktury a justiční orgány. Měla svoji vlastní zpravodajskou službu a polní četnictvo (vedené Goce Delčevem) a fungovala víceméně jako stát ve státě. Financována byla především z darů makedonské emigrace (Z Bulharska, USA...) a členskými příspěvky. Hlavními finančními zdroji ale bylo výkupné

⁷⁷ CVIJIC, s. 130–132. Cvijic tento komentář musel odvolat na nátlak politické reprezentace na počátku 20. století, in: ŠAK, s. 13.

⁷⁸ DOROVSKÝ, I., *Makedonie: Zrození nebo obrození národa*, Boskovice 1995, s. 27–28.

⁷⁹ RYCHLÍK, KOUBA, s. 111–112.

⁸⁰ Posilování národního bulharského cítění pomocí vytváření exarchátních škol, pomocí církevních obřadů bulharské pravoslavné církve atd. Stambolov byl příznivcem strategie pomalých krůčků vpřed, nikoliv otevřeného nepřátelství vůči Portě.

⁸¹ JIROUT, J., *Jižní Srbsko a tzv. Makedonská otázka*, Plzeň 1930, s. 13–14.

⁸² BUDSKÝ, „*Makedonská otázka*“, s. 37.

získané za navrácení unesených bohatých Turků, Řeků. Organizace již od počátku vyvíjela ozbrojenou činnost, sváděla šarvátky s tureckým četnictvem a vojskem a páchala atentáty⁸³, vše s účelem vyvolat osmanskou odvetu, která by pak mohla být medializována v západoevropském tisku. Ze strany Porty následně přicházel trest, který většinou postihl i civilní křesťanské obyvatelstvo, jež díky tomu nebylo povstalcům příliš nakloněno. Do organizace tak vstupovali pouze studenti a příslušníci vyšších vrstev, nikoliv rolníci.⁸⁴

Ve stejné době vznikl v Sofii *Vrchní Makedonský výbor* (1895), který spojoval všechny makedonské organizace v Bulharsku. Tzv. „Vrchovisti“ byli na sobě víceméně nezávislé malé ozbrojené čety s jediným cílem vyvolávat střety s osmanskou správou. Tato organizace měla sympatie bulharské vlády i knížete a byla jimi financována. Obě organizace spolu soupeřily. VMORO obviňovala VMK, že je příliš provládní. Rovněž, že nerozumí složité etnické situaci v Makedonii a že se příliš podřizuje makedonské emigraci žijící v Bulharsku.⁸⁵

2.7. Ilindenské povstání

Na kongrese VMORO v lednu 1903 bylo rozhodnuto o velkém povstání, které bylo nakonec naplánováno na den sv. Eliáše 2. srpna. Předvojem měly být teroristické útoky anarchistů napojených na VMORO a VMK ve velkých osmanských městech, a hlavně v Soluni se snahou o zahraniční intervenci. Po těchto útocích plnicích novinové stránky zahraničních deníků musely velmocí reagovat, a tak byla do Cařihradu zaslána nota požadující jmenování zvláštního inspektora pro Makedonii a vytvoření křesťansko-muslimského četnictva. Zavedeno mělo být i shodné zdanění pro muslimy i křesťany a zrušena tradiční daň z hlavy pro nevěřící. Porta s tím souhlasila a bulharská vláda následně rozpustila VMK. VMORO to neuspokojilo, naopak muslimské obyvatelstvo tyto reformy pocíťovalo jako nespravedlnost.⁸⁶

Na sv. Eliáše (Eliáš – Ilija – proto Ilindenské) opravdu propuklo povstání a na 10 dní byla vyhlášena tzv. „Kruševská republika“. Povstalci se však nedočkali zahraniční pomoci, bulharská vláda nesvolila k intervenci (díky nátlaku Ruska a dalších velmocí), ač veřejné mínění bylo jasně pro. Výsledek povstání byl tak zpečetěn. Jedním z příčin neúspěchu povstání bylo, že se nepodařilo přimět k boji celou slovanskou komunitu a už vůbec ne řeckou (pouze Arumuni žijící hojně okolo Kruševa se připojili).⁸⁷ Český bulharofil Vladimír Sís

⁸³ Znamé jsou dva atentáty z roku 1903 na francouzský parník Guadalquivir a filiálku Osmanské banky v Soluni.

⁸⁴ JIROUT, s. 16–20.

⁸⁵ RYCHLÍK, KOUBA, s. 118–120.

⁸⁶ „Daň z hlavy“ byla v Osmanské říši poplatkem křesťanů za to, že nevstupovali do armády. Muslimové se proto bouřili, že pokud by platili stejné daně, ale do nemuseli by do armády, bylo by to nespravedlivé.

⁸⁷ ROSÚLEK, s. 41–42 a SÍS, *Makedonie ...*, s. 31–32.

dokonce tvrdil, že celé povstání mělo i osten protisrbský a protiřecký a že: „Bulhaři bojovali nejenom proti útlaku tureckému ale i nespravedlnostem z řecké a srbské strany.“⁸⁸

Po potlačení povstání předložily Rakousko-Uhersko a Rusko nový reformní plán.⁸⁹ Bulharsko, za amnestii pro vojenské vězně souhlasilo, slíbilo, že nebude trpět žádné revoluční organizace na svém území.⁹⁰ V důsledku Ilindenského povstání z Makedonie uprchlo na 30 000 obyvatel, kteří povětšinou odešli do Sofie, kde ještě rozšířili již tak silnou komunitu.⁹¹

2.8. Mladoturecká revoluce

Na počátku dvacátého století vrcholil souboj propagand ve sféře vzdělávací a osvětové. Nejvíce škol měli na území Makedonie Bulhaři (781), méně již Řekové (613), výrazně méně pak Srbové (260)⁹² Mimo vzdělávání se konkurenti střetávali i vojensky, například za rok 1905 VMORO svedlo přes 30 bojů se srbskými a řeckými četami.⁹³

Při návštěvě Edvarda VII. v Rusku byl dohodnut nový status a to, že Makedonie bude pod svrchovaností guvernéra jmenovaného velmocemi. S tím výrazně nesouhlasilo osmanské důstojnictvo. V červenci propukly první vzpoury v posádkách na makedonském území. Koncem července pak Mladoturci dosáhli Istanbulu a vynutili si zpět ústavu z roku 1876 a odmítli vměšování velmocí do vnitrostátních záležitostí. Osmanská říše se měla stát moderním konstitučním státem evropského typu, který by garantoval svým obyvatelům rovná práva bez ohledu na jejich národnost. VMORO, podobně jako jiné národní organizace, z počátku s Mladoturky sympatizovalo. V Makedonii vznikaly politické strany a občanská společnost. Mladotureckou revoluci ale doprovázely katastrofy v zahraniční politice, de iure osamostatnění Bulharska a anexe Bosny a Hercegoviny. Těchto zahraničně politických neúspěchů využil sultán Abdulhamid II. a znovu zrušil ústavu. Kontra-převrat Mladoturků dostal na trůn Mehmeda V. a poměry již mnohem méně výhodné pro jiné národy Osmanské říše. Nově prosazovaný panturkismus již nebyl slučitelný s národními hnutími na Balkáně.⁹⁴

2.9. První balkánská válka

Za velkého přispění Ruska došlo 29. února 1912 ke smíření Srbska a Bulharska. Byla podepsána dohoda o „*přátelství a spolupráci*“, která se týkala vzájemné pomoci v případě snahy velmocí

⁸⁸ SÍS, V., *Makedonie...*, s. 32.

⁸⁹ Křesťani připuštěni ke všem úřadům, velitel četnictva křesťan, reforma správy, rozpuštění muslimské domobrany.

⁹⁰ RYCHLÍK, KOUBA, s. 120–123.

⁹¹ JIROUT, s. 24.

⁹² RYCHLÍK, KOUBA, s. 110–111.

⁹³ SÍS, *Makedonie...*, s. 34.

⁹⁴ RYCHLÍK, KOUBA, s. 124–125.

okupovat jejich území. Tajná klauzule se pak týkala společného postupu při válce s Osmanskou říší (i s náznaky teritoriálních zisků). Smíření ale bylo pouze na papíře, reálně nemohlo dojít k domluvě, když Bulhaři trvali na nedělitelnosti Makedonie. Podle tajné dohody byla vyznačena oblast mezi Krivou Palankou⁹⁵ a Ohridským jezerem. Na jih od této pomyslné čáry mělo být území Makedonie bulharské, na sever od ní srbské.⁹⁶ Konkrétní vymezení hranice však obě strany ponechávaly až na dobu po skončení války, kdy by se podřídily arbitráži ruského cara.

Vojenská konvence byla podepsána 29. dubna, později k ní přibila smlouva mezi Řeckem a Bulharskem, nakonec se připojila Černá Hora, čímž vznikl. Tzv. *Balkánský svaz*. mohl dát dohromady 630 tisíc mužů oproti 420 tisícům mužů osmanské armády. Hlavní fronta probíhala v Thrákii. Ve vardarské Makedonii bojovala především srbská armáda, která porazila Osmany u Kumanova a obsadila celou západní Makedonii. Bulharská armáda s pomocí VMORO obsadila Pirin a levý břeh Vardaru. Řekové pak vyhráli „běh“ do Soluně, kterou obsadili o tři dny dříve, než stačily přijít bulharské jednotky. Pod tlakem balkánských spojenců a jejich plánů na parcelaci albánského území, vyhlásila za podpory Rakouska-Uherska a Itálie Albánie ve Vloře nezávislost. Srbsko tak ztratilo šanci na přístup k jaderskému moři, proto potřebovalo zanechat minimálně železnici Bělehrad–Solun, aby si zachovalo přístup k egejskému moři. Turecké panství v Evropě bylo v troskách. Mocnosti však nechtěly, aby Cařihrad padnul, proto 20. listopadu vyjednaly příměří mezi Srbskem, Černou Horou a Osmanskou říší, ke kterému se později přidaly i Bulharsko a Řecko.⁹⁷

2.10. Druhá balkánská válka

Po válce došlo k vystřízlivění na všech stranách. Srbové nechtěli dodržet tajný dodatek dohody o „*přátelství a spolupráci*“. Odmítli se stáhnout z dobytého území, a požadovali pravý břeh Vardaru jako kompenzaci za ztracené albánské pobřeží, které museli na nátlak velmocí opustit. Zároveň si stěžovali na činnost ozbrojených čet VMORO, které se chovaly k nové srbské správě jako k turecké. Řecko rovněž odmítlo opustit obsazenou část Makedonie se Soluní. Ruský car se navíc obával probulharského kroku (z vehnání Srbska do náruče Rakouska-Uherska), odmítal vyřknout ortel v arbitráži a spíše tlačil na Bulharsko, aby upravilo smlouvu. V průběhu roku 1913 tak došlo k rozpadu *Balkánského svazu* a ke sblížení Srbska s Řeckem. Staronoví spojenci si rozdělili sféry vlivu a stanovili jižní hranici (dodnes platnou jižně od Gevgelije).

⁹⁵ Město na dnešním trojmezí Bulharsko, Srbsko a Republika Makedonie

⁹⁶ ŠAK, s. 97–106.

⁹⁷ RYCHLÍK, KOUBA, s. 125–130.

Srbsko vyhlásilo výjimečný stav v Makedonii a padaly tvrdé tresty za podporu VMORO. Za tohoto stavu vyhlásilo VMORO v Makedonii povstání a car Ferdinand I. válku. Tu kvůli turecké ofenzivě a pro Bulhary nečekanému útoku Rumunů, a jejich přímému ohrožení Sofie, Bulhaři prohráli. Srbové tak obsadili i východní břeh Vardaru, Řekové celou egejskou Makedonii, odrinskou oblast Osmani, a Dobrudžu Rumuni.⁹⁸

Bukurešťská mírová smlouva je jedna z nevýznamnějších mírových smluv na Balkáně, neboť ve své podstatě inicioval vznik nového národa, Makedonců. Podle něj byla historická Makedonie rozdělena na čtyři části s nepoměrným zastoupením. Řecko získalo 50 %, Srbsko 39 %, Bulharsko 10 % a Albánie 1 %⁹⁹ Odteď jednotlivé části také budeme jednotně nazývat egejská, vardarská a pirinská Makedonie.

Pro makedonské obyvatelstvo tím přišla velká změna. Z nacionálně indiferentní Osmanské říše, se dostalo do společnosti nově vzniklých silně nacionalistických států, snažících se obyvatelstvo asimilovat. Ve vardarské Makedonii byla Srby odmítnuta teorie makedonismu. Název Makedonie byl opuštěn, nahrazen „Jižním Srbskem“ a počala srbizace společnosti pokračující až do druhé světové války. V egejské Makedonii se slovanskému obyvatelstvu často dařilo ještě hůře. Probíhala rovněž změna jmen (konec koncovek ov, ev – ty se měnily na ic nebo is, os), došlo ke zákazu bulharských škol, knihoven, dalších kulturních institucí.¹⁰⁰

2.11. První světová válka

Bulharsko vstoupilo do války na straně Trojspolku v září 1915, aby mohlo získat zpět území ztracené Bukurešťským mírem. Vyhlásilo válku Srbsku a mobilizovalo až na 600 tisíc vojáků. Spojenci se vytvořením soluňské fronty pokusili zachránit srbskou armádu, ale Bulhaři je porazili u Kavadarců a pro Srby byla válka ztracena.¹⁰¹ Bulhaři se dobytým (osvobozeným) územím nezacházeli jinak než Srbové, došlo k uzavření srbských škol a jiných institucí, nepohodlné osoby byly odvezeny do vnitrozemí a VMORO mělo volné pole působnosti.¹⁰²

Za války francouzští a britští vědci provedli etnografické výzkumy na území Makedonie, z důvodu poválečného teritoriálního uspořádání. Výsledky poukazovaly na to, že obyvatelstvo má svojí vlastní identitu (nikoliv srbskou, nebo bulharskou). Tento spojenecký výzkum byl podporován ze slavomakedonské petrohradské diaspory v čele s Dmitrijem

⁹⁸ RYCHLÍK, KOUBA, s. 130–133.

⁹⁹ DOROVSKÝ, *Makedonie...*, s. 33.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 34 a RYCHLÍK, KOUBA, s. 133–136.

¹⁰¹ Bulhaři nemohli svého vítězství naplno využít kvůli německému rozkazu, který chtěl ponechat otevřenou soluňskou frontu (aby Spojenci nepřesunuli svoje vojsko na západní frontu), RYCHLÍK, J., KOUBA, M., s. 137–139.

¹⁰² RYCHLÍK, KOUBA, s. 141.

Čupovskim, která roku 1917 zaslala do Londýna dokument s plánem na vytvoření Balkánské federace s Makedonií jako jednom z federálních států.¹⁰³

Válka se s jarem 1918 přestala pro Bulharsko vyvíjet příznivě. Řecko vstoupilo do války na straně Dohody, padla bulharská vláda a stát byl na hraně porážky. Za tohoto stavu se nová vláda snažila prosadit samostatnost Makedonie pod správou Spojenců, o čemž Srbsko ani Řecko nechtěly ani slyšet. Tento plán pozbyl relevance po bitvě na Dobřím poli a příměří podepsaném 29. září, kde se Bulharsko muselo stáhnout ze všech okupovaných území.¹⁰⁴

Mírem v Neuilly popsáním 27. listopadu 1919 Bulharsko definitivně ztratilo jakékoliv nároky na vardarskou a egejskou Makedonii. Mezi bývalými spojenci panovala velká nevraživost, která dlouhodobě negativně ovlivňovala vzájemné vztahy. Změnila se i pozice VMRO (už bez O), která pochopila, že je v nejbližší době skoro nemožné připojit se k Bulharsku. Začala proto vyvíjet nový program autonomní (v krajním případě i samostatné) Makedonie.¹⁰⁵

Bělehradská vláda (hlavně Radikální strana Nikoly Pašiče) nahlížela na „makedonskou otázku“ velkosrbsky a neuznávala, že existuje řecká/bulharská nebo už vůbec ne makedonská menšina na území SHS. Všichni obyvatelé „Jižního Srbska“ podle ní byli pouze Srbové a jediná uznávaná menšina byli muslimští Albánci a Turci. Všechny menšinové školy (mimo muslimských) pak byly uzavřeny.¹⁰⁶

VMRO reagovala na politickou situaci v SHS, podporovala například komunisty (než byli zakázáni) a poté chorvatské autonomisty. U zahraniční veřejnosti ztratila popularitu, její obraz se změnil, a i v očích zahraničního tisku se stala pouze teroristickou organizací. VMRO útočila na bezpečnostní složky a veřejné činitele SHS, díky čemuž byla i v roce 1928 uzavřena hranice mezi SHS a Bulharskem. Od poloviny 20. let se VMRO točila ve spirále frakčního boje mezi levicovým (anarchisté, komunisté, rolníci, federalisti) a pravicovým (probulharští nacionalisti) křídlem. Situace se dostala až tak daleko, že postupně zahynuli dva vrcholní představitelé organizace (1924 Todor Alexandrov, 1928 Alexandar Protogerov). To už byl na sofijskou vládu vyvíjen tlak z Velké Británie a Francie, aby se od VMRO distancovala. Stalo se tak po převratu v roce 1934, kdy byla organizace v Bulharsku zakázána.

¹⁰³ DOROVSKÝ, *Makedonie...*, s. 35.

¹⁰⁴ RYCHLÍK, KOUBA, s. 145–146.

¹⁰⁵ S plánem na samostatnost přišel tehdejší tajemník VMRO Ivan Michajlov: „Etnicky jsme různé národy, ale politicky jsme jeden, máme vlastní zájmy a svoje místo na Balkáně. Geografické, hospodářské a etnografické důvody vyžadují samostatnost Makedonie pro mír na Balkáně. Makedonec jako Švýcar nemá jednotnou identitu ...“ in: RYCHLÍK, KOUBA, s. 147–148.

¹⁰⁶ VELJANOVSKI, N., T. G. Masaryk a makedonská otázka, in: DOUBEK, Vratislav, HLADKÝ, Ladislav, VLČEK, Radomír a kol., T. G. Masaryk a Slované, Praha 2013, s. 368.

Nadobro ztratila vliv po podepsání smlouvy o *věčném přátelství a neměnnosti hranic* mezi Jugoslávií a Bulharskem v roce 1937.¹⁰⁷

Situace v egejské Makedonii byla ještě mnohem komplikovanější, neboť po prohrané válce s Tureckem přišlo do oblasti Soluně 700 tisíc maloasijských Řeků, kteří dramaticky změnili etnickou situaci v regionu. Regionální makedonská identita se ztratila a makedonští Slované se stávali pouze malou menšinou. Ta byla aténskou vládou oficiálně uznávána jako bulharská menšina v počtu okolo 80 tisíc. Proti označování Slovanů v egejské Makedonii jako Bulharů brojil především Bělehrad a dokonce na chvíli přerušil s Řeckem diplomatické vztahy.¹⁰⁸ Národnostní problém se postupně vyřešil sám, neboť část odešla do emigrace a zbylí Slované byli grekizováni. Během druhé světové války se ještě jednou problematika slovanské obyvatelstva v Makedonii otevřela, když bylo na stole obnovení historické Makedonie a projekt balkánské federace i s Řeckem. Komunisté byli ale ve válce poraženi a aténská vláda již žádnou slovanskou menšinu neuznávala.

2.12. Makedonský národ a státnost

S nástupem nové generace, která nepoznala již bulharské školy, neměla přímý kontakt se Sofií, ale uvědomovala si odlišnost od Srbů, přišlo obnovení myšlenek makedonismu. Šlo převážně o levicovou mládež, která založila MANAPO (tajnou organizaci *Makedonské lidové hnutí*) jako hnutí svobodného makedonského národa.¹⁰⁹ Mimo to se k makedonismu hlásila i jedna z levicových frakcí VMRO, která vstoupila do Kominterny. Právě Kominternu pak tomuto proudu podala pomocnou ruku, když v roce 1934 uznala existenci makedonského národa a jeho svébytného jazyka a kultury.¹¹⁰

Stále však ve velké části společnosti zůstávala idea, že by bylo lepší být ve společném státě s Bulhary. K realizaci těchto tužeb došlo v dubnu 1941 s příchodem bulharské armády. S Bulhary ale nepřišlo vylepšení společenské a ekonomické situace, naopak makedonští Slované byli pro Bulhary obyvatelstvem druhé kategorie. Zklamání ve společnosti využilo Titovo partyzánské hnutí (v počátcích války v Makedonii ještě velmi slabé) a v Jajcích v listopadu 1943 na shromáždění AVNOJ¹¹¹ uznalo Makedonii jako jednu z federativních republik a makedonský národ jako konstitutivní národ nové jugoslávské federace. Tento krok byl 2. srpna (na den Ilindenského povstání) 1944 potvrzen vznikem vlastního antifašistického shromáždění pro národní osvobození Makedonie (ASNOM), vyhlášením Makedonie jednou

¹⁰⁷ ROSŮLEK, s. 42–43.

¹⁰⁸ DOROVSKÝ, *Makedonie...*, s. 38–39.

¹⁰⁹ RYCHLÍK, KOUBA, s. 160.

¹¹⁰ ROSŮLEK, s. 44.

¹¹¹ Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie.

ze svazových republik Jugoslávské federace a uznáním jediného oficiálního republikového jazyka – makedonštiny.¹¹² Zde můžeme hledat bod zlomu, který s konečnou platností obyvatele vardarské Makedonie určil za Makedonce nikoliv Srby, Bulhary nebo indiferentní Slovany. Od tohoto okamžiku byl postupně kodifikován jazyk, vybudovány národní instituce (divadlo, muzeum...), zpracován byl historický příběh národa, vybráni národní hrdinové atd. Proces tvorby národa ještě dodnes dokončen nebyl (viz. projekt Skopje 2014). Dnešní slovanský obyvatel Makedonie je však hrdým Makedoncem nikoliv Bulharem nebo Srbem.

¹¹² ROSŮLEK, s. 45–46.

3. Vnímání „makedonské otázky“ v českých zemích

Oblast Makedonie byla pro české prostředí počátku 19. století stále ještě velkou neznámou, ač v té době francouzská, britská i německá odborná veřejnost již měla v ruce mnoho kvalitních cestopisných, ale i vědeckých studií o osmanské Evropě. S rozvojem národního obrození se rozvíjel i zájem o jiné slovanské národy a v neposlední řadě i ty pod nadvládou Osmanů. Pionýrem v této oblasti byl dobře známý slavista Pavel Josef Šafařík.

Šafařík se začal o Makedonii zajímat jako o rodiště věrozvěstů Cyrila a Metoděje v rámci svého dlouholetého pobytu v Novém Sadu. Ve svých *Dějínách slovanské řeči a literatury podle všech nářečí* (1926) psal o makedonském nářečí a jeho specifikách. Po návratu do Prahy Šafařík dále prohluboval svoje znalosti jihoslovanských jazyků a reálií. Šafařík byl ale vědcem kabinetním. Nerad opouštěl svoje knihy a cestoval pramálo. Musel se tak spolehnout na zprávy a vyprávění jiných.¹¹³ Nejlepším zdrojem se pro něj stal ruský slavista Viktor Grigorovič, který ve 40. letech procestoval celý osmanský Balkán a navštívil několikrát Šafaříka v Praze. Jeho materiály a mnoho dalších, které Šafařík získal od jiných přátel na Balkáně, pomohly k vydání Šafaříkových nejznámějších děl *Slovanských starožitností* a *Slovanského národopisu*. K *národopisu* je přiložena i etnografická mapa Balkánu, která byla využívána ještě desítky let po Šafaříkově smrti jako autorita v národnostním rozložení Makedonie. Šafařík Makedonii považoval za většinově bulharskou.¹¹⁴

Větší zájem o Makedonii přišel až s vydáním sborníku lidové slovesnosti bratří Miladinovců ze Strugy (*Bălgarski narodni piesni*)¹¹⁵ a Velkou východní krizí v 70. letech spojenou u nás s velkou křivdou na slovanských bratrech Bulharech (odmítnutí „sanstefanského“ Bulharska). Česká veřejnost si čím dál tím víc začínala všimnout boje slovanského obyvatelstva za osvobození a s tím souvisejících národnostních otázek oblasti. Většina článků té doby vyjadřovala sympatie bulharskému národu a jeho těžkému údělu a brala jeho nárok na Makedonii za opodstatněný. Největší autoritou v jihoslovanské otázce publikující v *Národních listech* a dalších periodikách byl v té době Šafaříkův vnuk a zakladatel bulharské historiografie Konstantin Jireček.¹¹⁶

V průběhu osmdesátých a devadesátých let vyšly dvě statě zabývající se soubojem bulharské, srbské a řecké propagandy na makedonském území. Jde o práce novináře

¹¹³ JIREČEK, K., P. J. Šafařík mezi Jihoslovany, in: *Osvěta*, 1895, r. 25, č. 5, s. 395.

¹¹⁴ DOROVSKÝ, I., *České země a Balkán: kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*. Brno 1973, s. 25–33.

¹¹⁵ Poprvé přeložené a publikované v časopise Lumír v 60. letech, později nejúplnější překlad jejich díla pořídil Emanuel Fait na přelomu 80. a 90. let.

¹¹⁶ ŽÁČEK, V. a kol., *Češi a Jihoslované v minulosti*, Praha 1975, s. 399.

a pozdějšího ředitele *Moravské akciové tiskárny* Benjamina Popelky a dalšího novináře a přímého svědka událostí Velké východní krize Josefa Jakuba Toužimského. Popelkova práce uveřejněná pod názvem *Jest Makedonie srbská či bulharská?* (1887) dává prostor vyjádřit argumenty nikoliv již jen bulharské straně, ale poprvé také srbské straně. Popelka citoval projevy lidu z demonstrací na podporu srbsství v Makedonii z Bělehradu a Niše, které probíhaly v rámci vojenských střetnutí Srbska s Bulharskem (1884–85) a volaly po větším angažmá Srbska v Makedonii.¹¹⁷ V polovině stati však Popelka tyto prosrbské hlasy odmítl a nabídl čtenářům jasnou odpověď na otázku z názvu práce: „Macedonie je zemí bulharskou!“¹¹⁸

Desítky zahraničních autorů to již podle Popelky potvrdilo a je lživé tvrdit opak. Na tento argument navazoval Toužimský ve svém *Boji o Makedonii* (1897) a přitvrdil: „O jazyku a fyzické individualitě slovanského obyvatelstva věda rozhodla, agitace nemůže na tom ničeho změnit.“¹¹⁹ Toužimský si všímal i řecké snahy, znovustvořit řecko-byzantskou říši, ale dodával, že skutečnost je jiná a ukazuje, že řecký živel je v celé Makedonii v menšině. Popelka i Toužimský vyjádřili víru, že dojde ke spravedlivému vyřešení sporu a Makedonie připadne Bulharskému knížectví.¹²⁰

Klíčovou, a mezi odbornou veřejností velmi vyzdvihoivanou, prací se stala stat' archeologa a etnografa Lubora Niederleho, *Makedonská otázka*, která vyšla jako speciální příloha *České revue* v roce 1901. Niederleho *Makedonská otázka* asi ve své době nejpřesněji popisovala etnografickou situaci, jen mírně podceňovala řecký vliv. Pozdější autoři bez ohledu na jejich preference (Od bulharofila Vladimíra Síse po Cvijićova přítele Jiřího Daneše), považovali Niederleho spis za autoritu.¹²¹ Niederle píše: „my nevidíme v Makedonii klid, nýbrž prudké národnostní hnutí. Pracuje s politickými hesly, penězi, školou, církví, a to jsou činitelé, kteří snad dovedou na místě ... utvořit z méně uvědomělého lidu, jenž sám o tom nemá vědomí ... Srba nebo Bulhara.“¹²² Niederle zdůraznil, že slovanské obyvatelstvo v Makedonii není dosud národnostně uvědomělé a o jeho budoucí národní identitě rozhodne zápas konkurenčních národních hnutí. Takto dle mého názoru přesně popsal realitu Makedonie.

3.1. Zlatá éra zájmu o Makedonii po Ilindenském povstání

Panslavisticky naladěná česká veřejnost s nadšením sledovala boje makedonských Slovanů za osvobození. Ve velké míře se makedonské oblasti věnoval *Slovanský přehled* (méně již

¹¹⁷ POPELKA, B., *Jest Makedonie srbská či bulharská?*, in: *Slovanský sborník*, 1887, r. 5, č. 1, s. 13–15.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 205.

¹¹⁹ TOUŽIMSKÝ, J. J., *Boj o Makedonii*, in: *Osvěta*, 1897, r. 27, č. 8, s. 703.

¹²⁰ TOUŽIMSKÝ, s. 704–705 a POPELKA, s. 205–207.

¹²¹ SÍS, V., *Nový Balkán*, Praha 1924 a DANEŠ, J. V., *Balkán po válce roku 1913*, Praha 1914.

¹²² NIEDERLE, *Makedonská otázka*, s. 33.

Česká revue), kde se od začátku dvacátého století pravidelně objevovaly delší i kratší články poukazující na nové události nebo shrnující dosavadní vývoj. Kratší články zůstávaly bez podpisu (signované písmenem -ch-), delší mají za autory znalce jihoslovanských poměrů Josefa Karáska, Vojtěcha Pracha a další.¹²³ Ve sporu srbské a bulharské propagandy se *Slovanský přehled* povětšinou snažil o co největší objektivitu a se sarkasmem komentoval realitu: „...Makedonci jsou také individua, která už několikrát proměnila svou národnost, jako asi velcí páni mění rukavičky anebo dámy klobouky. Ba tato vlastnost nepěkná se již stala pro Makedonce příslovečnou: Dej peníze, budu tvé národnosti.“¹²⁴

Pro českou literaturu o „makedonské otázce“ mezi Ilindenským povstáním a koncem první světové války je typické množství brožur „vysvětlujících“ realitu Makedonie, její historii a národnostní složení. Příručky se obsahem od sebe příliš nemění a vždy shrnují historické nároky Bulharů (někdy i Srbů) na Makedonii, uvádějí „vědecké“ výpočty obyvatel a v krátkosti představují každou národnost žijící v této oblasti. Někteří autoři Balkán navštívili, jiní vůbec ne a pouze využili informací od jiných českých nebo zahraničních autorů. Někteří měli za cíl objektivně v rámci vědeckých metod popsat realitu, jiní psali aktivistickou literaturu se silnými emotivními vyjádřeními. Texty byly zaměřeny výrazně protiturecky a často i protiřecky. V rámci balkánských válek poté přibilo i protisrbských textů, které srbské nároky považovaly za uzurpování země, která má patřit Bulharům.

Výrazně probulharská stanoviska v českých zemích prezentovali váleční zpravodajové Vladimír Sís, ať už jeho studie *Makedonie: studie zeměpisná, historická, národopisná, statistická i kulturní* nebo *Nový Balkán*, a Vladislav Šak v díle *Boj o Makedonii*. Jejich práce jsou podmíněny dlouhodobým souzněním s bulharským prostředím a jsou spíše aktivistické. Podle nich je rozdělení Makedonie po Bukurešťském míru národní bulharská tragédie, kterou zavinili nenasytní srbští nacionalisté. Oba vyjmenovávají desítky bulharských i zahraničních autorů, kteří bez jakékoliv pochybnosti mohou říci, že Makedonec je Bulhar.¹²⁵

Méně jednoznačných stanovisek, ale stále mnoho bulharského sentimentu můžeme najít například u Václava Čechova: *Macedonie, válka slovansko-turecká* nebo u Františka Přibila a jeho stati *Makedonii, z cest po Balkáně*.¹²⁶ Odlišná je příručka Aloise Knotka, *Balkán, Poměry v Makedonii*, která ač s despektem k Osmanské říši vhodně komentuje i sociální

¹²³ KARÁSEK, J., Několik slov o Makedonii a makedonských Slovanech, in: *Slovanský přehled*, 1903, r. 5, č. 2, s. 113–119. a PRACH, V., Makedonie a povstání makedonské, in: *Slovanský přehled*, 1903, r. 5, č., s. 217–224; č. 5, s. 381–403.

¹²⁴ KARÁSEK, s. 117.

¹²⁵ SÍS, V., *Nový Balkán*, Praha 1924 a SÍS, *Makedonie: studie zeměpisná, historická, národopisná, statistická i kulturní*, Praha 1914 a ŠAK, V., *Spor o Makedonii*, Praha 1916.

¹²⁶ ČECHOV, V., *Macedonie a válka slovansko-turecká*, Třebíč 1903 a PŘIBIL, F., *Makedonie: Z cest po Balkáně*, Praha 1912.

a hospodářskou realitu Makedonie. Všichni tito autoři se shodují, že: „jádro společnosti je bulharské.“¹²⁷

Mimo tento okruh stáli autoři pozitivně vnímající argumenty srbské inteligence, a především Jovana Cvijiće.¹²⁸ Jednalo se tedy především o jednoho ze zakladatelů geografie profesora Daneše, který přeložil soubor Cvijićových statí o Makedonii do češtiny.¹²⁹ Sám Daneš ve svém díle *Balkán po válce roku 1913* uznával některé srbské argumenty za pravdivé. A byl přesvědčen, že obyvatelstvo má tak daleko k Srbům jako k Bulharům a že nebude nesnadné lidi bulharsky se cítící přetvořit na srbsky se cítící.¹³⁰

Protipólem bulharofila Vladimíra Síse byl Josef Holeček a jeho komentáře do velkého množství vlasteneckých periodik. Holeček se během svého dlouholetého působení v jihoslovanském prostoru stal propagátorem pan-srbské myšlenky, byl blízkým přítelem nejužšího vedení srbské Radikální strany (především Kosty Taušanoviće) a „přítelem srbského národa“. Holeček zpochybňoval jakoukoliv souvislost mezi Bulhary a makedonským obyvatelstvem a podporoval nároky Srbů na historickou Makedonii.¹³¹

Na počátku 20. století byla „makedonská otázka“ celospolečenským tématem a bylo proto nabíledni, že se mu věnovala i politická reprezentace. Nejaktivnějším informátorem veřejnosti se stal stranický list Národně sociální strany v čele s Václavem Klofáčem. Klofáč sám několikrát navštívil Bulharské knížectví, Srbsko i osmanský Balkán. Následně v letech 1903–1904 podnikl přednáškové turné po českých zemích se svojí představou o makedonské realitě.¹³²

3.2. Poválečné období

Vznikem československého státu a nutností udržovat strategické partnery v okolí povýšila „makedonská otázka“ z odborné diskuze mezi akademickou, intelektuální obcí a veřejností na státní zájem. Nešlo již o téma, o kterém by bylo vhodné polemizovat, neboť to bělehradská vláda brala jako ohrožení teritoriální integrity. Československá vláda toto víceméně respektovala a po celé meziválečné období v otázce Makedonie uznávala oficiální postoj bělehradské vlády.

¹²⁷ KNOTEK, A., *Balkán a poměry v Makedonii*, Most 1909, s. 6.

¹²⁸ Srbský geograf a etnolog, původně se zabýval hlavně speleologií, ale později přesunul svůj předmět zájmu na lidskou činnost. Jeho studie byly ve světě považovány za jedny z nejhodnotnějších, co týče etnologie a etnografie Balkánu. Ve Versailles coby srbský zástupce pomáhal s vytvořením nových hranic států na Balkáně.

¹²⁹ CVIJIĆ, J., *Balkánské otázky*, Praha 1924.

¹³⁰ DANEŠ, s. 29.

¹³¹ HEIDENREICH, J.: Josef Holeček a Jihoslované, in: *Československo-jihoslovanská revue*, roč. 3, 1932–1933, s. 222–225.

¹³² NEČAS, C., Václav Klofáč a makedonská otázka, in: *Makedonsko-češka naučna konferencija*, Skopje 1998, s. 111–120.

Pro pohled na „makedonskou otázku“ v poválečném období byl stěžejní názor T. G. Masaryka, potažmo ministra zahraničí Edvarda Beneše, kteří určovali směřování československé zahraniční politiky. Masaryk po celý svůj život k Bulharsku nijak nepřilnul, nikdy o něm příliš nevěděl a zajímal se o jeho záležitosti jenom ve spojení se Srbskem, potažmo s královstvím SHS/Jugoslávií. Již od počátku své politické kariéry byl přístupný srbským zájmům a několikrát působil ve prospěch společné jihoslovanské věci.¹³³ Sympatizoval se snahou o srbský přístup k moři (ať k Jaderskému nebo Egejskému) a neměl pochopení pro návrat „sanstefanského“ Bulharska.

Po první balkánské válce Srbsko navštívil a pogrataloval mu k vítězství. Tím pro něj byla „makedonská otázka“ vyřešena. Slované se podle něho nadobro zbavili tureckého područí a nyní již nic nebrání společnému porozumění. Podobně jako většina české inteligence druhou balkánskou válku nesledoval a nijak výrazněji se k ní nevyjadřoval. Bukurešťský mír byl podle něj nešťastný, ale nijak Bulharsko neopravňoval k útoku na Srbsko za první světové války. České národní sdružení dokonce poslalo v říjnu 1915 předsedovi bulharského Národního shromáždění dopis vyzývající, ať Bulharsko nevstupuje do války po boku nepřátel „slovanské věci“ Rakouska-Uherska a Německa. Masaryk považoval bulharské připojení k mocnostem Osy a přímý útok na Srbsko za zradu.¹³⁴

Po válce již Masaryk stál v „makedonské otázce“ pevně na srbské straně a nijak nereagoval na bulharské prosby¹³⁵ o pomoc při projednávání smlouvy v Neuilly. Zájmy Československa a Bulharska byly v té době navíc absolutně rozdílné, smlouva z Neuilly spadala pod komplex versailleského systému a ten garantoval Československu nezávislost, z tohoto důvodu jednoduše nemohlo žádat o revizi.¹³⁶

Z počátku dvacátých let Masaryk podporoval Stambolijského¹³⁷ a jeho snahu o navázání kontaktů se Srbskem a urovnání vztahů. Stambolijski dokonce požádal Československo, aby plnilo funkci mediátora při jednání mezi oběma zeměmi a také za tím účelem přijel do Prahy v prosinci 1920. Vládnoucí Pašićova Radikální strana v této fázi (1919–1920) ještě neměla zájem uvolňovat zahraničněpolitickou izolaci Bulharska a proto nelibě nesla snahu

¹³³ ŠTĚPÁNEK, V., T. G. Masaryk a Srbové z království před první světovou válkou, in: DOUBEK, Vratislav, HLADKÝ, Ladislav, VLČEK, Radomír a kol., *T. G. Masaryk a Slované*, Praha 2013, s. 299–305.

¹³⁴ RYCHLÍK, J., T. G. Masaryk, Bulhaři a makedonská otázka, in: DOUBEK, Vratislav, HLADKÝ, Ladislav, VLČEK, Radomír a kol., *T. G. Masaryk a Slované*, Praha 2013, s. 355–357.

¹³⁵ 15. ledna 1919 se na Masaryka obrátil ze Ženevy bývalý ministerský předseda Ivan Gešov, aby se Československo postavilo za Bulharsko a aby mu byla ponechána alespoň část Makedonie.

¹³⁶ RYCHLÍK, T. G. Masaryk..., s. 258–259.

¹³⁷ Alexandar Stambolijski, za války ve vězení za „velezradu“ (oponoval spojení s Osou), přesvědčený Jihoslovan, příznivec balkánské federace, ale také nezkušený politik (přesto premiér i ministr zahraničí 1918–1923), který využil nespokojenosti s klasickými stranami a zavedl „diktaturu“ rolníků, při puči roku 1923 byl zavražděn, KOLÁŘ, J. Alexandar Stambolijski, Výbor pro rolnickou diktaturu a makedonská otázka, in: *Slovanský přehled*, 2001, r. 87, č. 3, s. 298–305.

Československa navazovat diplomatické vztahy s Bulhary.¹³⁸ Víc toho Stambolijski nestihl, neboť byl při převratu 1923 zavražděn a nová vláda již nechtěla SHS v ničem ustupovat, a naopak podporovala VMRO, které československé vládní špičky považovaly za teroristickou organizaci.¹³⁹ Vztahy tak výrazně ochladly, a to i díky tomu, že Masaryk v témže roce vydal publikaci *Slované po válce*, ve které nazval SHS garantem míru na Balkáně a Beneš ve své eseji na pokračování pro *Slovanský přehled* v letech 1924–25 doporučil Bulharsku zapomenout na revizi hranic ve varšavské Makedonii a soustředit se na zisk Egejského moře. Bulharské elity pochopitelně poté oběma vytýkaly neznalost reality „makedonské otázky“.¹⁴⁰ Vrcholem ledovce pak bylo Masarykovo prohlášení pro *Berliner Tagblatt*, že: „...pro půl milionu Makedonců nevznikne v Evropě žádná válka.“¹⁴¹

Oficiální dokumenty meziválečného období mluvily o „Jižním Srbsku“ a v národnostní otázce byly absolutně konformní s doporučeným srbským pohledem. Neoficiální dopisy a depeše zasílané konzulátem ve Skopji (zřízeném 1925) však běžně využívaly v Jugoslávii zakázaný termín Makedonie a uznávaly, že obyvatelstvo není srbské, avšak ani bulharské a že mluví jazykem rozdílným od obou.¹⁴²

Z dopisů zaslaných československými diplomaty, věnujících se nejasné národnostní situaci v meziválečné Makedonie, zaslaných ministerstvu zahraničí, je vhodné namátkou vybrat dva. V prvním z nich z 3. července 1928 se vicekonzul Vladimír Znojemský vyjadřoval o Makedoncích následovně: „...ve své podstatě toto obyvatelstvo není ani bulharské ani srbské. Národnostní poměr Makedonců k Srbům i Bulharům by se dal přirovnat k poměru Bělorusů a Rusů. Je to malý národ bez jakékoliv kultury a národní tradice.“¹⁴³

Poslední konzul ve Skopji Jaroslav Machač pak ve své zprávě (podzim 1938), zaměřené na ochranu konzulátu před zrušením, popisoval „Jižní Srbsko“ jako: „...oblast vklíněnou mezi hranice tří států – Albánie, Řecka, Bulharska, jejíž obyvatelstvo tvoří jak příslušníci těchto tří okolních států, tak i ve většině Makedonci, kteří se však nepovažují za samostatný národ. Odtud tedy vychází velmi delikátní situace vládnoucí srbské menšiny.“¹⁴⁴

¹³⁸ KOLÁŘ, J., Makedonská otázka, Československo a vznik Malé dohody, in: *Slovanský přehled*, 2001, r. 87, č. 4, s. 411–413.

¹³⁹ RYCHLÍK, T. G. Masaryk..., s. 359–360.

¹⁴⁰ STEHLÍK, P., HLADKÝ, L., Přehled historického vývoje česko-makedonských vztahů, in: *Slovanský přehled*, 2009, r. 95, č. 3, s. 372–373.

¹⁴¹ RYCHLÍK, T. G. Masaryk..., s. 361.

¹⁴² VELJANOVSKI, T. G. Masaryk..., s. 368.

¹⁴³ ZBI, XXVII, Sofia 1987, dok. 82, s. 148, in: RYCHLÍK, J., Makedonská otázka v české a slovenské politice 20. století, in: BORČIN, Emil, DRČLIKOVÁ, Marta (eds.), *"Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu..." : pocta Jozefovi Jablonickému*, Bratislava 2005, s. 20.

¹⁴⁴ NA, f. EU, K. 324, sig. 1368/24, MO č.j. 118.751/38/II/D, in: VELJANOVSKI, N., Československá diplomacie a makedonská otázka (1919–1939), in: *Slovanský přehled*, 2006, r. 92, č. 3, s. 318.

Za celé meziválečné období registrujeme pouze dvě významnější práce o aktuální politické, etnografické a kulturní realitě Makedonie. První z pera Masarykova tajemníka Antonína Schenka byla pouze podkladovým materiálem pro prezidenta, který se necítil v „makedonské otázce“ příliš jistý. Schenkova práce po Masarykově smrti vyšla v podobě zvláštní přílohy Národnostního obzoru jako *Makedonská otázka*.¹⁴⁵

Z pohledu studia obrazu makedonské otázky v československé společnosti je důležitější práce od Josefa Jirouta; *Jižní Srbsko a tzv. makedonská otázka*, vydaná v Plzni 1930, která měla za cíl vzdělávat československou veřejnost. Jirout používal výlučně termín „Jižní Srbsko“ místo Makedonie a vysvětloval, že slovanští Makedonci pomocí jugoslávského školství postupně nacházejí svojí srbskou identitu a nebude dlouho trvat a budou to opravdoví Srbové.¹⁴⁶ Jiroutova práce je vhodnou ukázkou změny nahlížení na „makedonskou otázku“ v českých zemích, která se udála po první světové válce. Za dob Rakouska-Uherska se vedly diskuze, polemiky na stránkách nečtenějších deníků a periodik (*Národní listy*, *Osvěta...*), v třicátých letech naopak již nebylo vhodné o celé věci vést společenskou disputaci. Věc byla „vyřešena“ a ČSR neměla zájem na sporech mezi slovanskými státy. Jugoslávie byla spojenec a zájmy vzdáleného Bulharska nesouvisely se zájmy republiky. Jiroutova publikace tak měla poučit veřejnost o oficiálním pohledu Bělehradu na tuto problematiku, se kterým se nemělo příliš polemizovat, neboť to byla vnitrostátní otázka Jugoslávie. Bohužel není v mých kapacitách v rámci této práce prozkoumat pozici dalších stran (komunistů, agrárníků), kteří se vymezovali vůči hradu a jeho oficiální politice.

¹⁴⁵ SCHENK, A., *Makedonská otázka*, Praha 1935.

¹⁴⁶ JIROUT, J., *Jižní Srbsko a tzv. makedonská otázka*, Plzeň 1930.

4. České cestopisy po Makedonii

4.1. První cestopisné črty o Makedonii

První práce o Makedonii v češtině vycházely z cizojazyčných zdrojů, od zahraničních cestovatelů nejčastěji ze západní Evropy nebo Ruska, a z propagandistických děl autorů zainteresovaných národů, nikoliv z přímých zážitků a zkušeností českých cestovatelů. Pro českou veřejnost byly v té době zajímavější destinace na Balkáně než osmanská Makedonie. Češi se v celkem hojném počtu (na pozvání místních vládců) stěhovali do srbského knížectví (např. František Zach) a později i do Bulharska, aby modernizovali místní společnost (kulturně i technologicky). Typickými představiteli těchto emigrantských kruhů jsou Konstantin Jireček a Josef Zdeněk Raušar. Oba z jiného odborného kruhu (Jireček jako historik, Raušar jako chemik), oba vysoce kvalifikovaní lidé (Jireček byl absolventem Karlovy univerzity, Raušar Českého vysokého učení technického), ve svém prostředí (Jireček v Bulharsku, Raušar v Srbsku) odborně uznávaní (Jireček jako ministr osvěty, Raušar jako králův odborník na průmysl a ředitel hutnického podniku), slovensky založení (Jireček pravidelně přispíval do českých časopisů, Raušar založil v Bělehradě klub „Lumír“), ale o Makedonii nejevili příliš zájem.

Právě od nich pak pocházejí první cestopisné črty o realitě makedonského území. Bohužel se jedná o velmi kusé zprávy, neboť Makedonie podle nich nestála za dlouhý popis. Jireček jí dokonce ve svých *cestách po Bulharsku*, kdy v průběhu několika let navštívil všechny části Bulharského knížectví a Východní Rumélie, opomněl. Pouze lakonicky zmiňuje, že ač se po několik týdnů nacházel na hranicích, tak se mu nenaskytla vhodná chvíle pro jejich překročení.¹⁴⁷ Zmiňuje se nejčastěji pokud jde o Makedonii o různých tlupách hajduků (zaměňuje i za komity), které se právě v pohraničních horách ukrývaly před spravedlností.¹⁴⁸ O národnostní otázce referuje na základě vyprávění místních. Jireček znal jen situaci v příhraničních krajích (Kratovo, Džumaja), kde podle něj žili Bulhaři a Turci. Celkově se o „makedonské otázce“ vyjadřoval: „V Makedonii vření neutichlo a bude také budoucně trvat, pokud tam nenastanou nějaké lidsky snesitelné podmínky.“¹⁴⁹

Raušar ve své knize *Na polích sopečných* popisuje Makedonii jen letmo, protože tímto územím pouze projížděl a vlastně jí viděl pouze z vlaku. Zastavil se pouze v Soluni na pár dní. Raušar si byl vědom probíhajícího sporu bulharské a srbské propagandy o Makedonii a věnoval mu několik poznámek: „O Skopji jsou sváděny četné novinářské boje mezi Srby a Bulhary

¹⁴⁷ JIREČEK, K., *Cesty po Bulharsku*, Praha 1888, s. 460.

¹⁴⁸ JIREČEK, K., Na makedonských hranicích, in: *Osvěta*, 1886, r. 16, č. 3, s. 215.

¹⁴⁹ JIREČEK, *Cesty...*, s. 415.

a bývala jeviště četných sporů a velmi krvavých zápasů národních.“¹⁵⁰ Sám ovlivněn dlouhodobým pobytem v Srbsku si mnohem více všímal srbského živlu. O Kumanovu či Gevgeliji psal, že slovanské obyvatelstvo jsou Srbové.¹⁵¹ Vzpomínal také na „Makedonce“, kteří si vydělávají v Srbsku (a v jím vedeném hutnickém podniku), a kteří se prý bez problému domluví srbsky. Nelze ale o Raušarovi tvrdit, že by národnost Makedonců určil za srbskou. Například uznával, že v okolí Soluně žijí především Bulhaři, ač zde existuje i srbská menšina. Soluň po pár dnech opustil a vydal se na svatou horu Athos, která byla jedním z hlavních cílů jeho cesty, a kam se již několik let chtěl podívat a navštívit českého mnicha Sávu Chilandarece.

Sáva Chilandarec byl prvním českým autorem píšícím o Makedonii z Makedonie, jeho popis života na svaté hoře Athoské vyšel v *Osvětě* již v roce 1884.¹⁵² Athoský poloostrov měl ovšem v rámci historické Makedonie specifické postavení. Geograficky se v ní nacházel, ale žili na něm pouze řeholníci a sezonní dělníci (a pouze muži). O národnostních přích tedy na Athosu mluvit nelze. Nicméně cestopisné/populárně-naučné črty Sávy Chilandarece (vlastním jménem Slavibor Breűer z Kutné Hory) jsou poučeným vzhledem do života mnichů a jejich národního smýšlení. Chilandarec psal, že většina mnišské populace byla řecky mluvící (pouze tři slovanské kláštery) a povětšinou to byli tzv. grekomané, mnohem méně bylo Řeků ze svobodného Řecka.¹⁵³ Námezdní síly pak tvořili hlavně Albánci a potom Bulhaři z Makedonie. Ti prý pocházeli často z okolí Sěru (Serres) nebo až ze severu od Velesu, o srbských dělnících Chilandarec nemluvil.¹⁵⁴

4.2. Emanuel Fait a český cestopis do balkánských válek

První opravdu obsáhlé cestopisné zápisky zanechal až středoškolský učitel zeměpisu Emanuel Fait. V roce 1888 a poté znovu v devadesátých letech procestoval velkou část Makedonie a poprvé zblízka popsal pro české čtenáře například Ohridské a Prespanské jezero a další oblasti převážně ve vardarské a také egejské Makedonii.¹⁵⁵ Samotné Faitovo dílo o Makedonii můžeme rozdělit mezi čisté cestopisy a zeměpisné populárně naučné statě, napsané pro *Osvětu* pro poučení českého čtenářstva, inspirované jeho pedagogickou činností.

¹⁵⁰ RAUŠAR, J. Z., *Na polích sopečných, Z potulek po Srbsku, Makedonii a Turecku*, Praha 1903, s. 76.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 74 a s. 79.

¹⁵² CHILANDAREC, S., Ze svaté Hory Athonské, in: *Osvěta*, 1884, r. 14, č. 9, s. 415—426; č. 10, s. 481—492 a č. 12, s. 593—602.

¹⁵³ CHILANDAREC, S., Obyvatelstvo Hory Athoské, in: *Osvěta*, 1886, r. 16, č. 10, s. 861.

¹⁵⁴ CHILANDAREC, Obyvatelstvo..., s. 867—869.

¹⁵⁵ FAIT, E., Ze západní Makedonie – k Ochridu, in: *Časopis turistů*, 1904, r. 5, č. 7, s. 325—328; č. 8, s. 349—351 a FAIT, E., Z jihozápadní Makedonie, in: *Časopis turistů*, Praha 1909, r. 10, č. 1, s. 6—8; č. 2, s. 64—71.

Pro Faita nebyla nejdůležitější otázka národní identity makedonských Slovanů, ale otázka církevní identity. Klíčový byl pro něho boj patriarchátu s exarchátem, potažmo tedy souboj bulharského a řeckého vlivu. Fait jako příznivec exarchátu často poukazoval na to, že slovanské obyvatelstvo Makedonie bylo grekizováno patriarchálními silami. Své slovanské identity se zříkalo čistě z důvodů ekonomických a prestižních. Fait si nejednou stěžoval, že méně početné patriarchální kongregace měly více kostelů, škol a dalších zařízení financovaných z osvobozeného Řecka, díky čemuž Slovanstvo přichází o své bratry.¹⁵⁶ K patriarchálním proviněním se vrátil ještě několikrát, například když popisoval ohridského metropolitu: „Objížděl totiž veškerou krajinu jemu svěřenou a smazával slovanská slova (pozn. na ruinách středověkých kostelů a klášterů) a nechával řecká nastoupit na své místo.“¹⁵⁷ V závěru svého článku *Z Mitrovice do Soluně*, Fait ale optimisticky čtenářům *Osvěty* sděloval, že Slované se nezměnili v Řeky nadobro, že při vyhrocené situaci by se tito „grekomani“ ke svému slovanství vrátili.¹⁵⁸

Názor na národní identitu Slovanů je u Faita zřejmý, neboť při svých popisech měst pouze výjimečně zmiňuje Srby a s pevnou pravidelností přiznává slovanskému obyvatelstvu bulharskou národnost. Srbové podle něj: „žárlivi jsou na úspěchy svých nejbližších pokrvenců v otčině Alexandra Velikého, proti nim jali brojiti.“¹⁵⁹ O Srbech se ještě zmiňoval, když připomínal srbskou propagandu „slávy“. Tvrdil, že v Makedonii se také provozuje a neznámá to, že tam nutně musí být Srb přítomen.¹⁶⁰

Ve své diplomové práci o makedonských cestopisech upozorňuje Jan Dosedla na pojem „Bugari“, který Fait použil ve svém článku *Makedonie a lid* při popisu Kosturu (Kosturja), který podle něj již znamená, že Fait akcentoval jakousi jinou národnostní identitu makedonského lidu, že již rozlišuje mezi Bulharem z knížectví a makedonským Bulharem v jiném smyslu než regionálním. Domnívám se, že to není pravda, Fait ještě v roce 1891, kdy článek vyšel, stoprocentně obyvatele Makedonie považoval za Bulhary a „Bugari“ měl pouze v Kosturu, ale v Ostrovu (Arnissa) byli zase Bulhaři.¹⁶¹ Fait svůj pohled na „makedonskou otázku“ začal měnit až za překotných událostí balkánských válek (a snaze uchovat Soluň pro Slovanstvo), kdy v článku *Město Soluň a jeho význam* připouštěl mnohem větší roli srbskému elementu: „Trvale uspokojiti protivy bylo by možno toliko, nechá-li se lidu na vůli svobodně se přihlásiti na stranu bulharskou nebo se bude přidržovati Srbska.

¹⁵⁶ FAIT, E., *Z Mitrovice na Soluň: Dojmy a úvahy z cesty*, in: *Osvěta*, 1889, r. 19, č. 2, s. 76.

¹⁵⁷ FAIT, E., *Ze západní Makedonie – jezero Prespa s okolím*, in: *Časopis turistů*, 1904, r. 5, č. 2, s. 81.

¹⁵⁸ FAIT, *Z Mitrovice...*, č. 3, s. 217.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 207.

¹⁶⁰ FAIT, E., *Makedonie, země i lid*, in: *Osvěta*, Praha 1891, s. 348.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 82–85. a DOSEDLA, s. 35

Odstraní-li se rozkol bulharsko-srbský, bude převaha slovanská v okolí solunském zabezpečena.“¹⁶²

O tom, že Makedonci neměli být Bulhary, uvažoval až po první světové válce, když publikoval v *České revue* pamflet, kde píše: „Bulhaři stále zavírali oči před pravdou v dějinách mnohonásobně osvědčenou, že v Makedonii není lidu slovanského národně uvědomělého a rozhodně k určité straně nakloněného.“¹⁶³ Zde se Fait rovněž vrátil k termínu „Bugari“, jak prý se Makedonci nazývají, a již ho bral jako alternativní národnostní identitu Makedonců.¹⁶⁴ Článek byl ale prvoplánově namířen ke snaze o usmíření SHS a Bulharska a volal po sjednoceném jihoslovanském státě. To už je však politická esej nikoliv cestopis.

Na podobná místa jako Fait se o patnáct let později vydal také František Příbil. I on cestoval přes Srbsko do Soluně a poté dále po železnici do Manastiru (Bitoly). Příbil je v naší cestopisné literatuře asi nejzarytější odpůrcem Turků (a Albánců), jeho vyprávění je plné muslimských zločinů proti křesťanstvu. Příbil píše: „Pro Turka je každý křesťan pouze „nečistým giaurem“, který musí neustále platit „bakšiš“...je možné ho beztrestně okrádat i zabíjet či dokonce nabodávat na kůl.“¹⁶⁵ Turci si z křesťanů podle Příbila udělali bílé otroky. Pro Příbila důležitější, než zjistit jaký národ je v Makedonii v právu, bylo nadobro vyhnat Turkey z Balkánu.

Příbil cestoval po Makedonii po Ilindenském povstání, píše o četách jednotlivých národů, které potkával během cesty: „...v Makedonii je boj všeobecný, všech proti všem bez ohledu na národnostní i náboženské rozdíly. Řekové střídají Bulhary a obráceně, do toho se přidávají Srbové a jen Turci se smějí.“¹⁶⁶ Za nejvlivnější národ považoval Příbil Bulhary, kteří osídlili největší část Makedonie a hlavně roviny. Ve městech vardarské Makedonie, která projížděl (Skopje, Veles) byla situace mezi Slovany rozdělená, nacházeli se zde jak Bulhaři, tak Srbové.¹⁶⁷ Potvrzoval řadu údajů, z již vydaných prací o Makedonii (Niederle a další), například že městští Bulhaři se velmi liší od venkovských, kteří nemají žádné národní uvědomění. Řešení „makedonské otázky“ je podle Příbila nasnadě, stačí aby se oba nejpočetnější národové Makedonie, Bulhaři a Srbové, spravedlivě dohodli a zemi vedli na základě autonomie k spořádaným poměrům. To pak prý povede k míru.¹⁶⁸

¹⁶² FAIT, E., Město Solun a jeho význam, in: in: *Osvěta*, 1918, r. 38, č. 1, s. 23.

¹⁶³ FAIT, Makedonští Slované, in: *Česká revue*, 1919, r. 12, č. 3, s. 92.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 91.

¹⁶⁵ PŘIBIL, F., *Makedonie: Z cest po Balkáně*, Praha 1912, s. 8.

¹⁶⁶ PŘIBIL, F., Ze Soluně do Bitolje, in: *Světlozor*, 1908, r. 42, č. 41, s. 855.

¹⁶⁷ PŘIBIL, F., Přes Srbsko do Makedonie, in: *Světlozor*, 1907, r. 41, č. 50, s. 1217.

¹⁶⁸ PŘIBIL, F., Makedonie, Obrázky z říše Padišachovy, in: *Osvěta*, 1907, r. 37, č. 3, s. 204.

Zmínil bych ještě jeden významný cizojazyčný cestopis po Makedonii, který byl v českých zemích velice populární a mnohokrát z něj probulharští autoři citují. Jedná se o monografii ruského cestovatele cestujícího pod pseudonymem Oleg Veščij (vlastním jménem Alexandr Bašmakov, carský diplomat) *Bulharsko a Makedonie* vydanou v Praze roku 1903, která se vrací k jeho cestám po celém území Makedonie (1899). Do češtiny byla přeložená významným cestovatelem po Balkáně Janem Wagnerem, který ač sám v osmanské Makedonii nikdy nebyl, zajímal se o ní zajímal a v popisech Bulharska ji zmiňoval.¹⁶⁹ Samotný Veščijův cestopis je charakteristický tím, že je prvoplánově velmi probulharský. Veščij jasně dává na srozuměnou, že Makedonci jsou Bulhaři a netřeba se o tom dohadovat.¹⁷⁰ Kdo tvrdí opak, je nějak jinak zainteresován, ve prospěch jiné strany. A kdo tvrdí, že je to směs jednotlivých národností (Bulharů, Srbů, Řeků, Cincarů...) tak pouze podle Veščije schovává hlavu do písku před opravdovou realitou identity Makedonců.¹⁷¹

4.3. Výpovědi Čechů působících u VMK a VMORO

Velmi speciálními výpověďmi z makedonského prostředí jsou příběhy přímých účastníků komitského života. Jednalo se povětšinou o přesvědčené panslavisty, kteří se pod dojmem atmosféry, doby a místa (nějakou dobu předtím většinou žili v Bulharsku) stali bojovníky za svobodu slovanského obyvatelstva Makedonie. Ze článků v českých periodících známe několik Čechů, kteří v průběhu posledních let 19. a počátku 20. století byli bojovníky komitských čet proti osmanské správě, osmanské armádě a muslimskému obyvatelstvu, jímž cílem bylo napravit příkoří vykonané na slovanském obyvatelstvu. Mezi ty, co zanechali v českém prostředí svoje výpovědi, patří Antonín Výmola, František V. Král a Jan Klimeš.

František Král působil v jednotkách komitů (nejspíše VMK)¹⁷² již od roku 1897, když jak sám píše: „přijal přísahu pod znakem s bulharským lvem.“¹⁷³ V jejich řadách pak zůstal několik let až do přelomu let 1901/1902. Například o Vánocích 1900 navštívili s přítelem kraje pirinské Makedonie, kde vybírali „dobrovolnou“ daň na (komitskou) revoluci.¹⁷⁴ Na podzim 1902 a na jaře 1903 se k četě příslušící k VMK připojil Antonín Výmola,

¹⁶⁹ „V Bukurešti potkal Makedonii osud Polska, byla roztrhána na tři kusy. Avšak Makedonci stejně jako Poláci se jistě nesmíří se svým soudem“, in: WAGNER, J., *Na evropském východě*, Třebíč 1889, s. 152.

¹⁷⁰ VEŠČIJ, O., *Bulharsko a Makedonie*, Praha 1903, s. 86–90.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 85.

¹⁷² Z Králova textu lze usuzovat na čtyři kontrolované VMK jen nepřímo. Ve Výmolevě případě naopak jasně hovoří příslušnost jeho čety k VMK díky zmínce o generálu Cončevovi, čelném představiteli této organizace. U Klimeše je naopak jasné, že byl u VMORO. Tento úsudek podporuje i Pando Kolevski ve své DP, KOLEVSKI, P., *Makedonská otázka v čes. tisku v l. 1897–1903*, FF UK 1963, s. 107–108.

¹⁷³ KRÁL, F., Potrestání Omer Hadži bega: Ukutníka Melnické kaazy (okresu) v Makedonii, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 27, s. 642.

¹⁷⁴ KRÁL, F., Štědrý den v Pirin-Planině, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 9, s. 205–208.

který se účastnil i Ilindenského povstání, o kterém vyšly jeho vzpomínky v listopadu 1903 v *Národní politice*. Výmola v nich popisoval setkání s generálem Cončevem, postupný ústup čet po porážce Kruševské republiky a pomoc bulharským uprchlíkům dostat se z Makedonie.¹⁷⁵ Výmola následně pobýval několik měsíců v Rilském klášteře, kde si všímal uprchlických táborů bulharského obyvatelstva z Makedonie.¹⁷⁶

V řadách VMORO pak působil minimálně po celý rok 1902, jak sám říkal, jako jediný cizinec Jan Klimeš z Uherského Hradiště.¹⁷⁷ Klimeš do detailu popisoval organizaci, zásobování, vybavení, taktiku útoků a další podrobnosti života mezi komity. Čtenáři osvětových periodik mohli z jeho textů poznat lídry VMRO včetně Goce Delčeva a Christa Tatarčeva, se kterými se Klimeš přátelil a získal si jejich důvěru.¹⁷⁸

Všichni tři čeští autoři operovali podle svých výpovědí z bulharského území a do osmanské Makedonie se vydávali jen za různými partyzánskými akcemi, přepady osmanské armády a nejčastěji na trestné výpravy proti muslimským begům. Tyto z dnešního pohledu nijak rytířské akce končily povětšinou lidovým soudem korunovaným rozsudkem smrti, doprovázené vysvobozením slovanských dívek z harému. Od Krále i Klimeše můžeme varovat, že vše začínalo nejčastěji v kavárnách Sofie. Nejproslulejší byla „Žalna Makedonia“, kam podle Krále: „zavítá každý Makedonec po příchodu do Sofie.“¹⁷⁹ Tam se scházeli jak příslušníci VMORO, tak hlavně VMK.

Kavárna „Žalna Makedonia“ byla centrem bulharských komitů pro které byl pojem Makedonie (popřípadě makedonský) pouze regionální pojem existující vedle samotného Bulharského knížectví jen díky tomu, že Makedonie ještě nebyla osvobozena. Dobře je to možné vytušit z popisu vnitřního vybavení kavárny, popsaného Králem následovně: „Na stěnách kavárny visí podobizny bulharských a makedonských vojvodů, revolucionářů a výtečníků.“¹⁸⁰ Tedy regionálně mezi nimi rozdíl byl, ale měli stejný cíl (osvobození bulharského národa), jinak by nebyli na stejné zdi. V povídce od stejného autora o Ilijovi, vojvodovi malaševském, vidíme, co si mysleli komiti o vlastní národnosti (mnozí z nich byli původem z makedonského území) a o národnosti místního obyvatelstva Makedonie. Král píše: „(Ilija)...se stal bulharským navrátilcem zákona. Soudil oko za oko, zub za zub. Stal se hrdinou Makedonie.“¹⁸¹

¹⁷⁵ VÝMOLA, A., Črty z Makedonského povstání, in: *Národní politika* 1., 5., 7. listopadu 1903.

¹⁷⁶ VÝMOLA, A., Makedonští „bežanci“, in: *Ilustrovaný svět*, 1904, r. 4., č. 7, s. 158–159.

¹⁷⁷ KLIMEŠ, J., Organisační a život v četách makedonských povstalců, in: *Ilustrovaný svět*, r. 3, č. 43, s. 1024.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 1050.

¹⁷⁹ KRÁL, Potrestání..., s. 642.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 642.

¹⁸¹ KRÁL, F., Ilija, vojvoda malaševský: obrázek z bulharského hrdinství v Makedonii, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 14, s. 347.

Po debatách v kavárně a přípravách v Sofii následoval přesun do samotné Makedonie, nejčastěji buď přes Kjustendil a Ostrogovskou planinu nebo Rilský klášter a Pirin. Klimeš píše, že i v Bulharsku již k hranicím museli jít lesem, neboť žandáři a pohraničníci měli bránit komitům ve vstupu do Makedonie, protože si to bulharská vláda nepřála.¹⁸² Bulharská vláda opravdu již v roce 1902 (ze kdy je tato vzpomínka) musela alespoň navenek pod nátlakem mocností vykazovat snahu těmto aktivitám bránit. V samotné Makedonii pak následoval často výkon spravedlnosti podle hesla oko za oko, zub za zub, což českým komitům bylo trochu proti srsti. Poté co jednomu begovi komit zezadu usekl hlavu a skalpoval jí, tak se Král ohradil, že to nebylo příliš čestné a humánní. Jeho přítel mu na to odpověděl: „ty jsi ještě pln jakési rytířskosti... ty bys ho vyzval i na souboj i kdyby to mohlo pro tebe špatně dopadnout...“¹⁸³

Příběhy a cestopisné črty těchto autorů nemají žádný protisrbský či protiřecký postoj, Řeky a Srby zmiňují dohromady asi jednou, skoro jako by v Makedonii ani nebyli. Národní boj jednotlivých propagand nebyl cílem článků, nepřítel byl v tomto případě jiný; Turek případně jiný muslim. Výmolovou nejméně oblíbenou skupinou obyvatelstva byli Pomaci, kteří prý: „neznají ve své krvežíznivosti bratry a že by byli všechny (křesťany) pobili...“¹⁸⁴

Cílem těchto článků byl spíše všeslovanský apel na českou (potažmo celoslovanskou) společnost, aby přišla Makedonii na pomoc, což vystihuje Výmolovo závěrečné zvolání: „Hle, tvoji bratři, vlastní krevní bratři, kteří dosud trpí pod jhem divokých hord asijských a ty se jich ani nezastaneš, ty jim nepomůžeš. Slovanstvo, kde jsi, kde jsou tvé bratrské city, kde je tvá vděčnost k zemi, k národu, která ti dala sv. Kyrilla a Methodia a která ti poslala lásku Kristovu.“¹⁸⁵

Největšího ohlasu veřejnosti se činnosti revolučních organizací paradoxně dostalo až po cestě Václava Klofáče. Ten navštívil Balkán během jara 1903 a sepsal mimo politických statí do novin (*Národní politiky*¹⁸⁶ a dalších) několik cestopisných črt do *Ilustrovaného světa*. V nich oslavoval činnost VMORO, s jejímiž členy se osobně sešel (mimo jiné i s Janem Klimešem), a přirovnával ji ke karbonárským italským spolkům.¹⁸⁷ Klofáč vychvaloval kázeň, organizaci, chrabrost a obětavost komitů s jakou bojují na život a na smrt v makedonských horách. Byli pro něj pravými slovanskými hrdiny bojujícími za osvobození bulharského národa v Makedonii.¹⁸⁸

¹⁸² KLIMEŠ, s. 1050.

¹⁸³ KRÁL, Potrestání..., s. 718.

¹⁸⁴ VÝMOLA, Makedonští..., s. 159.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 158.

¹⁸⁶ KLOFÁČ, V., in: *Národní politika*, 26. března a 12. dubna 1903.

¹⁸⁷ KLOFÁČ, V., Z mých potulek po Balkáně, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 28, s. 664.

¹⁸⁸ KLOFÁČ, Z mých potulek..., s. 666.

4.4. Makedonie za balkánských válek

První balkánská válka byla v českých zemích výjimečně sledovaná, svého vlastního zpravodaje měly na makedonském i thráckém bojišti skoro všechny velké české deníky (*Národní listy*, *Národní politika*, *Venkov*...). Ze známějších jmen můžeme uvést Čenka Slepánka, Karla Mečíře či Vladislava Šaka, jejich novinové zpravodajství ale přinášelo pouze zprávy o postupech armád, diplomatických jednáních a nadšení nad vítězstvím Slovanstva nad nenáviděným „Turkem“.¹⁸⁹ Cestopisného charakteru jsou v menší míře pouze publikace Vladimíra Síse¹⁹⁰ a ve větší míře obsáhlá monografie reportéra *Práva lidu* Emanuela Škatuly *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*. Škatula se sám v úvodu vyjadřuje, že už odborných statí bylo napsáno dost a že on jen popíše zážitky z války a ze svého putování.

Škatula putoval spolu se srbskou armádou na makedonské bojiště a delší dobu pobýval ve Skopji. Všimá si i náboženského a národnostního složení. Podle něj město čítalo polovinu mohamedánů, druhá polovina byla křesťanská a z toho byla polovina Bulharů a polovina Srbů.¹⁹¹ Celkově Škatula přičítal Srbům mnohem větší vliv než jeho předchůdci (kromě Raušara) i současníci. V národnostní otázce slovanského obyvatelstva se blížil k Niederleho postoji, že Slované v Makedonii představují lid, jehož národní uvědomění není dosud plně a rovnoměrně rozvinuto. Z vlastní zkušenosti dodává, že převážná část těchto Slovanů se cítila a prohlašovala za Bulhary a hlásila se k bulharské církvi. Podle něj mělo velmi záležet na dalším vývoji a na tom, jak si povedou jednotlivé propagandy. V severní Makedonie měla srbská propaganda podle Škatuly velkou šanci.¹⁹² Škatula dopsal knihu před Bukurešťským mírem, tedy v době, kdy byl další osud Makedonie ještě otevřený.

Škatula byl také prvním, kdo pragmaticky (a často velmi negativně) hodnotil konání komitů, kdy podle něj nejde o vrchol hrdinství, nýbrž spíše o reakci na bezpráví existující v Osmanské říši. Škatula kritizoval českou žurnalistiku, že se řídila heslem „co je slovanské je nejlepší“ a že glorifikoval skutky, které mezinárodní právo hodnotilo jako trestný čin.¹⁹³ Škatula měl všeobecně mezi ostatními zpravodaji okrajovou pozici a byl kritizován ze všech stran, nejvíce z bulgarofilské (od Šaka), že byl nedostatečně slovanský a že bojoval proti společné „slovanské věci“. On sám se bránil, že pouze upozorňuje na zvěrstva této války

¹⁸⁹ [anonymní], in: *Válka*, 1913, r. 1, č. 6, s. 2.

¹⁹⁰ SÍS, V., *Z bulharského bojiště: Dojmy válečného zpravodaje*, Praha 1913 a SÍS, V., *Kritické dny Bulharska*, Praha 1914.

¹⁹¹ ŠKATULA, E., *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*, Praha 1913, s. 216

¹⁹² ŠKATULA, s. 247

¹⁹³ Tamtéž, s. 225–228

a je si vědom, že ne všechna rozhodnutí Balkánského svazu jsou čistě slovanská, ale že mnoho z nich, postrádá jakýkoliv idealistický pohled. Naopak *Národním listům*, a hlavně *Českému slovu* vyčítal, že příliš vyvyšují slovanství nad člověčenstvím.¹⁹⁴

Do skupiny novinářů, které Škatula kritizoval, jednoznačně patří Vladimír Sís, o němž již byla řeč. Jeho práce *Z bulharského bojiště* nepřináší nic nového. Sís se drží klasického obrazu balkánských válek: „Makedonie, ta země věčné anarchie, násilí i převratů, musela být konečně osvobozena...“¹⁹⁵. A neodpustil si i ve slovanských kruzích populární rýpnutí do Řeků: „...kdež museli Bulhaři bít se se soluňskou (osmanskou) armádou, zatímco Řekové procházeli ulicemi soluňskými, loupíce a znásilňujícíce soluňské židovky.“¹⁹⁶ Sís se držel spíše na thráckém bojišti a v Makedonii byl minimálně. Mnohem otevřenější je jeho deníková výpověď *Kritické dny Bulharska* z druhé balkánské války, o které tehdejší periodika v podstatě nereferovala. Pro intelektuální elitu to byl šok, bratrovražedná válka Slovanů proti Slovanům.

Sís se obával o budoucnost slovanského (z jeho pohledu bulharského)¹⁹⁷ obyvatelstvem Makedonie, pokud by měl být: ... milionový bulharský národ v Makedonii bude teď roztržen ve dvě... 500 tisíc v Srbsku a 500 tisíc v Řecku.“¹⁹⁸ V závěru si sám odpovídal, bude helenizováno a srbizováno a minimálně v řeckém případě měl pravdu. Sís obviňoval Srby ze zrady, neboť zabrali i centra bulharského revolučního hnutí (Bitola, Štip, Kočany), kde nikdy nebylo ani jednoho Srba.¹⁹⁹

Mimo zpravodajů v Balkánské válce působilo mnoho českého lékařského personálu. Z makedonského prostředí se zachovaly vzpomínky spisovatelky Heleny Malířové. Malířová působila v srbském válečném lazaretu ve Skopji a psala hlavně o statečnosti a strádání srbských vojáků a nepochopení jejich obětí. Stěžovala si, že Rakousko radši věnuje pozornost a sympatie Albáncům než těmto hrdinům.²⁰⁰ Malířová jinak potvrzovala Škatulovo pozorování, že v té době žilo ve Skopji velké množství Srbů, také ona sama bydlila u srbské rodiny.²⁰¹

4.5. Cesty po již rozdělené Makedonii

Makedonie byla osvobozena, ale nikoliv tak, jak si představovali čeští autoři. K dohodě mezi slovanskými bratry nedošlo, jihoslovanská unie nevznikla a makedonské území bylo

¹⁹⁴ ŠKATULA, s. 640–641.

¹⁹⁵ SÍS, *Z bulharského bojiště*, s. 9.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 9.

¹⁹⁷ „Před čtyřmi lety nevěděl jsem, která propaganda má pravdu. Procestoval jsem ale všechny vilájety a shledal jsem, že Makedonie je bulharská nikoliv srbská nebo řecká“; SÍS, *Kritické dny...*, s. 37.

¹⁹⁸ SÍS, *Kritické dny...*, s. 23.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 141.

²⁰⁰ Odkaz na podporu Rakouska-Uherska vyhlášení nezávislosti Albánie v listopadu 1912.

²⁰¹ MALÍŘOVÁ, H., Skopje: denní poznámky, in: *Lumír*, 1913, r. 41, č. 3, s. 106.

rozparcelováno. Největší ráno bylo pro všeslovansky smýšlející Čechy to, že centrum historické Makedonie, získalo Řecko, utlačovatel Slovanů. Proti tomu se v českém tisku zvedla vlna rozhořčených článků a statí, vše však probíhalo z bezpečí českého domova a rychle bylo postupně zapomenuto vypuknutím první světové války.

Makedonii²⁰² čerstvě osvobozenou zažil i Julius Komárek, tehdy ještě jako student biologie. Později vzpomínal, že cesta na Balkán mu v konečném účtování zachránila život, neboť dostal malárii a nemusel narukovat do války.²⁰³ Cílem Komárkovy první cesty byla rilská Musala, odkud oklikou přešel do tehdy ještě bulharského Alexandropoli na pobřeží Egejského moře, kde se dozvěděl, že začala první světová válka, což znamenalo nutnost okamžitě se vrátit domů. Spolu s bulharským průvodcem se tak vydal přes Rodopy a Pirin do Sofie. Právě v Rodopech potkal i komity sedící u ohně (nejspíše VMORO), necítil k nim náklonost jako předchozí čeští autoři, ale bál se jich.²⁰⁴ Celkově popisoval VMORO již úplně jinak než panslavističtí autoři včerejška, píše: „o tajné oraganisaci makedonských dobrovolníků, která se přidávala během válek jednou na tu a jindy na onu stranu podle toho, kde doufala dosíci svého cíle: obnovení jakéhosi makedonského státu.“²⁰⁵ Jednalo sice o cestu v roce 1914, ale byla napsána o třicet let později a v již úplně jiném společenském kontextu. V roce 1914 nešlo VMORO o obnovení makedonského státu, nýbrž o sjednocení s Bulharskem. Když však knihu Komárek psal o třicet let později, tak bylo na VM(O)RO nahlíženo již úplně jinak a on si nemusel pamatovat vše.

Mimo Komárka Makedonii v tomto rušném období navštívil cestou do Istanbulu i středoškolský profesor a spisovatel dobrodružné literatury Jaroslav Jan Paulík, své zážitky vyličil ve sbírce cestopisných črt *Sentimentální cesty*.²⁰⁶ Jde o knihu vydanou v roce 1931, ale cesta na Balkán proběhla mnohem dříve, někdy v letech první světové války.²⁰⁷ Pro Paulíka je typická poetičnost a lyričnost textu, o samotné realie má menší zájem, centrem pro něj je „filosofie dobrodružství“.²⁰⁸ Rád mluví o ženách a jiných radostech života, zato o „makedonské otázce“ se toho příliš nedozvíme. O ní se zmínil stručně pouze v tom smyslu, že jde o krvavou hru mezi sousedy, která není ještě dokončena.²⁰⁹ Ze společenských fenoménů si Paulík

²⁰² Spíše oblasti na hranici historické Makedonie v Rodopech.

²⁰³ KOMÁREK, J., *Neznámá Makedonie*, Praha 1946, s. 64.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 52–53.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 14.

²⁰⁶ Jeho nejznámějším románem je *Arizona*, první český tramský román.

²⁰⁷ „Němečtí vojáci v šedých uniformách s malými čepičkami z rozkazu hrabivého kulturního důstojníka...“, in: PAULÍK, J. J., *Sentimentální cesty*, Praha 1931, s. 112

²⁰⁸ „...již v prvotině Zadní Indie se najde esejistická úvaha Dobrodružství, kde se o dobrodružství mluví jako o „chvíli, okamžiku vzkypění, náhlého a prudkého rozkvetu elementární duše.““: in: HOLÝ, J., Komentář, in: VANČURA, V., KONRÁD, K., PAULÍK J. J., *Poetická próza*, Praha 2002, s. 611.

²⁰⁹ PAULÍK, s. 112.

ponejvíce všímal „tureckého“ naturelu²¹⁰ obyvatel území vardarské Makedonie: „turecké vesnice mají více tureckého svérázu než samo Turecko.“²¹¹ Co se týče pojmenování obyvatel, držel se pojmu Makedonec. V jeho případě šlo o člověka pocházejícího z makedonského území odlišného minimálně od Srbů (Makedonie je podle Paulíka jasně odlišitelná od Starého Srbska) a Řeků.²¹²

Diskurz „makedonské otázky“ se změnil, jak již bylo zmíněno, po první světové válce, kdy se království SHS stalo československým spojencem a interpretace „makedonská otázka“ se měla podřídít státnímu zájmu. Změnil se výrazně i žánr cestopisů, do této doby šlo především o cestopisy politické, které si všímali prvořadě etnografie a etnologie místního obyvatelstva, a místní příroda, zvířena a další je příliš nezajímala. Nyní se situace mění, někteří autoři se již v úvodu snaží vysvětlit, že je jejich dílo apolitické a že nemají zájem se zabývat „makedonskou otázkou“. Komárek například píše: „Nemám na politice žádný zájem a také se jí nebudu dotýkat... to ovšem neznamená, že budu zatajovat co jsem viděl a prožil...“²¹³ O totéž alespoň podle svých slov se pokoušel i Ludvík Kuba. Píše, že to není jeho oblast zájmu, že on má jiné cíle (hudební a výtvarné) v Makedonii, ale „makedonská otázka“ je všude: „Arci je zde těžko uhnouti se všemu tak, aby se o politiku naprosto nezavadilo.“²¹⁴ Ani v meziválečném období nebylo možné popsat Makedonii a nezmínit se o politice. Tyto poznámky jsou možná objektivnější, protože nejsou tolik prvoplánové jako v předchozím období.

4.6. Julius Komárek a Ludvík Kuba

Julius Komárek, jenž byl po celou První republiku ředitelem Českého ústavu lesnického, navštívil Makedonii celkem čtyřikrát. Jeho cesty převážně za poznáním biologické rozmanitosti krajiny se uskutečnily v již zmíněném roce 1914 a poté v letech 1925, 1933 a 1936. Jeho cestopis *Neznámá Makedonie* však vyšel až za okupace roku 1941, kdy měl zakázáno vědecky působit a měl dost času na sepsání zážitků, pro podle jeho slov zvědavou českou mládež. Komárek chtěl čtenářům přiblížit „zapomenutou zemi“, jejímž krásám se nevyrovná žádný jiný kraj v Evropě.²¹⁵ Protipólem Julia Komárka je Ludvík Kuba, malíř, sběratel slovanských písní a významná postava kulturního života první poloviny 20. století. Kuba je autorem asi umělecky nejhodnotnějšího cestopisu doplněného reprinty svých obrazů. *Čtení o Makedonii* je součástí komplexu cestopisů z Kubova milovaného Balkánu (mimo jiné

²¹⁰ „Turecké vesnice mají více tureckého svérázu než samo Turecko“, in: PAULÍK, s. 111.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² Tamtéž, s. 109 a s. 117

²¹³ KOMÁREK, s. 6.

²¹⁴ KUBA, L., *Čtení o Makedonii*, Praha 1932, s. 120.

²¹⁵ Tamtéž, s. 5.

Čtení o Bosně a Hercegovině, Starém Srbsku, Dalmácii...) a váže se k cestám po vardarské Makedonii z let 1925–1927. Kuba s Komárkem se dokonce v Makedonii potkali, a to na břehu Ohridského jezera. Komárek na to vzpomíná: „Se svým přítelem Cyrilem jsme se opili a pořvávali na břeh na evropského elegána. Druhý den pak v kavárně přišel Kuba a pronesl: „Já jsem malíř Kuba, velká huba.““²¹⁶ Na první pohled tak asi Komárek v Kubovi nevyvolal příliš velké sympatie, a proto se možná i spletl v hlavním cíli Komárkovi cesty²¹⁷, napsal: „...Předně sem přišel dr. J. Komárek, aby studoval své soukmenovce, jež zde natropí tropickou malárii mnoho zla.“²¹⁸ Samozřejmě však mohlo jít i o Kubův vtip.

Kuba a Komárek byli velmi rozdílnými osobnostmi s velmi rozdílným pohledem na svět. Kuba byl spíše ještě národním obrozencem ve stylu konce 19. století s velkým zájmem o Slovanstvo, naproti tomu Komárek byl již mužem První republiky, racionální realista s malým zájmem o všeslovanskou věc. Pro Komárka nebylo tolik důležité, jak se věci měly před dvaceti, padesáti lety, bral situaci, jaká byla. Naopak Kuba se často vracel do minulosti a hledal pravdu, kterou se nebál publikovat. Proto se snadno dostával do konfliktu s jugoslávskými úřady a později mu byl zakázán vstup do Jugoslávie. Tuto situaci dokonce zmiňuje Komárek i ve svém cestopise: „věděli jsme o odstrašujícím omylu, kterému propadli jeden profesor (Jaroslav Stránský) a jeden malíř (právě L. Kuba), kteří se dali svést makedonskou agitací a z nichž jeden musel uprchnout před úřady. Bylo to obzvlášť nemilé, neboť oba požívali pohostinství, a dokonce i hmotné podpory Srbska.“²¹⁹ Ve zkratce Komárek radí, koho chleba jíš, toho píseň zpívej, čímž se při svých cestách většinou řídil. Kubovo vysvětlení Komárkem zmínění příhody můžeme najít v jeho pamětech *Zaschlá paleta*, šlo o situaci po vydání jeho *Písní makedonských* v roce 1929. Ty Kuba publikoval v bulharské transkripci, neboť makedonština byla podle něj pouze nářečím bulharštiny. To se samozřejmě nelíbilo jugoslávské straně, která protestovala proti podpoře „protistátní“ činnosti vysokými představiteli Československa (T. G. Masaryk v rámci podpory kulturní činnosti sponzoroval vydání Kubových písní). Na základě toho pak byl jemu, Luboru Niederlemu a prof. Stránskému zakázán pobyt na území Jugoslávie.²²⁰

Z těchto důvodů byl Kuba k Jugoslávii, a hlavně k bělehradské elitě, velmi zdrženlivý. V dopisech Jiřímí Mahenovi si Kuba stěžuje, že „kulturní konvence“, kterou máme

²¹⁶ KOMÁREK, s. 121.

²¹⁷ Tím byl průzkum a sběr botanických a zoologických exemplářů pro československé univerzitní a muzejní sbírky.

²¹⁸ KUBA, *Čtení...*, s. 9.

²¹⁹ KOMÁREK, s. 70.

²²⁰ KUBA, L., *Zaschlá paleta*, Praha 1958, s. 306–307.

s Jugoslávií, znamená, že se máme v Bělehradě dříve optat, smíme-li říkat vrbě vrba či jinak.²²¹ Celé Kubovo *Čtení o Makedonii* je protkáno různými stížnostmi na Srby, ať už že potlačují bulharský element v Makedonii: „Za Turka jsme mohli každoročně oslavovati památku bratří Miladinovců; teď nám to Bělehrad zakazuje.“²²², srbizují místní obyvatele, neuznávají bulharskou menšinu nebo zradili Slovanstvo ve druhé balkánské válce.²²³ Komárek naopak byl k Jugoslávii smířlivý a chápal všechna bezpečnostní opatření (speciální glejty na vstup, neustálé kontroly ale i jasnou národnostní politiku) jako součást udržování pořádku a obrany proti místnímu „terorismu“.²²⁴

Terorismem mínil Komárek akce VMRO. Tyto revoluční čety (Komárek je nazývá zbojníky) podle něj vznikly z hajduků hor osmanského Balkánu²²⁵ a hledí si pouze svého prospěchu, který maskují národním bojem za osamostatnění Makedonie. Mezi místními pak jsou velmi nepopulární: „... kdybyste do nějaké malé vesničky na úpatí Pelisteru vběhli a zavolali „Kačaci jdou“, všechny ženy by rázem zachvátila panická hrůza a všechny by se rozutekly a poschovávaly.“²²⁶

Jestliže Komárek možná až příliš tvrdě odsuzoval činnost VMRO, tak Kuba viděl spíše její ideály nikoliv realitu. Možná to bylo tím, že je sám osobně nikdy nepotkal, mluvil o nich způsobem vlastním o generaci starším autorům. Pro Kubu zůstali hrdiny boje za osvobození bez jediné kaňky (nebo se o ní nezmiňuje), kteří hrdinně odolávají tlaku posrbštění v makedonských horách, ne nepodobní písni, kterou Kuba vypočetl v okolí Ohridu:

„Stále sedíš, Jáno, u rámečku,
Vyšíváš tu prapor makedonský.
Komu chceš ho Jáno, podarovat?
Zdali Turkům, zdali kletým Řekům?
Ani Turkům ani kletým Řekům,
Ale povstalcům makedonským,
Co mi bloudí pustými horami.“²²⁷

²²¹ HEK, J., VLAŠÍN, Š., Vzájemná korespondence Ludvíka Kuby a Jiřího Mahena, in: *Sborník Národního muzea*, řada C, sv. X, 1965, č. 3, s. 109.

²²² KUBA, *Čtení...*, s. 40.

²²³ Tamtéž, s. 122–123.

²²⁴ KOMÁREK, s. 72.

²²⁵ Tento náhled získal Komárek již roku 1914, kdy vypraví o českém hajdukovi (možná členovi nějaké národní čety), se kterým se vracel ze Sofie do války, jakémsi Loukotkovi: „...Někdy jsme byli voláni jako srbský vojáci a šli jsme na bulharský vesnice, potom jsme zas dělali Bulhary a šli zapálit v Srbsku. Jinak jsme chodili jako Arnauti a dělali jsme co jsme chtěli...“: in Tamtéž, s. 39.

²²⁶ Tamtéž, s. 101

²²⁷ KUBA, *Čtení...*, s. 188.

Předešlá píseň uvozuje jeden fenomén, ke kterému se Kuba stavěl velmi negativně. A to k řecké minulosti Makedonie, kterou považoval za překážku vývoje slovanského obyvatelstva. Ve svém cestopise píše: „Zde byl vedle Turka, nepřítele jen politického, ještě nepřítel druhý a horší: Řek, jenž držel chrám a školu a po staletí helenizoval Bulhary od Epiru po Dunaj.“²²⁸ Řecká kultura a škola pak podle Kuby měla výsostné postavení v Osmanské říši, a proto vzdělání Slované (*grekomani*) využívali řečtinu a řecké zvyky, aby nebyli považováni za venkovany. Byl to podle Kuby jen „nátěr“, který se podařilo setřít vzedmutím slovanských národních obrození a povznesením slovanských jazyků především bratry Miladinovci.²²⁹ Ve dvacátých letech Kuba považoval Řeky ve vardarské Makedonii jako vzácnou menšinu městské třídy (advokáti, kupci...).²³⁰ Naopak Komárek se ve svém cestopise nevrací k řecké minulosti a mezi místními neslyšel žádné stesky na řecké bezpráví. Zmiňuje jen současné přátelství mezi Bělehradem a Aténami, které z vlastní zkušenosti poznal při putování pohraničním Kajmakčalanem, kde se scházeli pravidelně srbští a řečtí důstojníci pohraniční stráže a pil se řecký koňak a jugoslávská rakije.²³¹

V pojmosloví se oba neliší, ani jeden z nich nepoužívá termín Jižní Srbsko. U Kuby to je samozřejmé. Ale i k Bělehradu konformní Komárek využíval pojmu Makedonie místo Jižního Srbska, což vysvětluje lepší přístupností knihy pro veřejnost, která má pojem Makedonie zažitý. Uznával, že Jižní Srbsko je výraz umělý a je využíván pouze oficiálně.²³² Oba též shodně používali pro obyvatelstvo historické Makedonie pojmu Makedonec. Pro Komárka to byl jakýkoliv obyvatel makedonského kraje (může být i muslimem), pro Kubu spíše ten, který mluvil bulharským nářečím.²³³ Komárek mluvil-li o slovanském obyvatelstvu používal označení Srb. Při popisu podhorských oblastí se zmiňuje o roli slovanských rolníků (Srbů): „Většina stád hovězího dobytka však nepatří dole ve vesnicích usedlým sedlákům, Turkům a Srbům, ale nomádkým bezzemkům, Rumunům neboli Cincarům ...“²³⁴ V tom se jednoznačně neshoduje s názorem Ludvík Kuby. Ten píše: „slovanské obyvatelstvo se hlásilo (až na malou srbskou menšinu) k národnosti bulharské.“²³⁵

Čtení o Makedonii a Neznámá Makedonie dohromady tvoří téměř vyčerpávající přiblížení makedonské meziválečné reality ve všech myslitelných vědeckých oborech od zoologie a botaniky přes etnologii až po sociologii. Z kontextu obou textů pak můžeme

²²⁸ Tamtéž, s. 39.

²²⁹ Tamtéž, s. 24.

²³⁰ Kuba si tropí z dvou řeckých advokátů v Ohridu žerty kvůli jejich jménům (Démosthenes a Aristoteles).

²³¹ KOMÁREK, s. 112–113

²³² Tamtéž, s. 4–5.

²³³ KUBA, *Čtení...*, s. 122.

²³⁴ KOMÁREK, s. 89.

²³⁵ KUBA, *Čtení...*, s. 77–78.

vyčíst i preference autorů k jednotlivým stranám „makedonské otázky“. Ironií osudu je to, že Makedonie se nestala národnostně bulharskou či srbskou, ale zvítězil makedonismus o kterém Komárek píše: „Znal jsem tyto věci dokonale již z dřívějšíka a věděl jsem, že jsou výplodem přehnaného regionalismu a historismu, protože se o nějaké podstatné jazykové odchylce a tím o národnostní odlišnosti jihomakedonských Srbů nedá hovořiti. Není přece možno každý dialekt povýšiti hned na zvláštní národní jazyk.“²³⁶

4.7. Další cestovatelé v meziválečném období

Z dalších autorů je třeba vyzdvihnout holešovského doktora Stanislava Vomelu. Ten navštívil vardarskou Makedonii celkem pětkrát, naposledy roku 1926 a jako třetí (a poslední) sepsal v meziválečném období publikaci věnovanou pouze cestám po Makedonii – *V srdci Makedonie*.²³⁷ Vomela se jako lékař zajímal především o nakažlivá onemocnění bahenní zimnice a malárie. Často se proto zastavoval ve Skopji v Ústavu pro výzkum nemocí tropických, kde byl v té době ředitelem Čech Dr. Václav Nohejl, Vomelův známý z Vinohradské nemocnice.²³⁸ Mimo medicínského zájmu své cesty využíval spíše jako rekreaci u Ohridského jezera. Komárek se o něm zmiňuje nelichotivě: „...byl to skutečný vomela, který si auto (pozn. Jednalo se o auto Ústavu pro výzkum nemocí tropických, které mělo Komárka vyzvednout na nádraží.) jednoduše nechal na řadu dnů pro sebe a svojí paní na zábavné jízdy kolem Ohridu ... kdy si mimo jiné krámy vezl s sebou také živého, zchromlého pelikána.“²³⁹

„Makedonské otázky“ věnuje ve svém cestopise poměrně významnou část. Například vzpomíná na jednu návštěvu zapadlé vesnice v Kajmakčalanu, kde byl se srbským přítelem a ptali se starosty, jaké národnosti je jeho vesnice. On odpověděl, že neví. Na další dotazy, zda je Bulhar, Srb, Řek, Arnaut, odpověděl že ne. Nakonec řekl, že je Makedonec. Vomela píše, že se nedomníval, že by si starosta nebyl vědom své státní příslušnosti. On jim prostě nedůvěřoval, neboť podobný rozhovor v těchto místech se nerozvíjel poprvé, Vomela dále píše: „Před lety přišli tu bulharští komiti a donutili ve zbrani v ruce, před vykopanými hroby vesničany přísahat věrnost bulharskému národu. Místní škola se stala bulharskou.... Podobně poté Řekové přišli do vesnice a škola se stala řeckou, ač nikdo ve vesnici neuměl řecky.“²⁴⁰

Z předchozího výňatku je jasné, že Vomela netíhl k Bulharům ani k Řekům. Ve sporu o Makedonii stál na srbské straně a podporoval názory Jovana Cvijiće. Srby všeobecně obdivoval již od balkánských válek, kde poznal jejich chabrost a čestnost. Na druhou stranu

²³⁶ KOMÁREK, s. 227.

²³⁷ VOMELA, S., *V srdci Makedonie*, Holešov 1931, s. 8.

²³⁸ Tamtéž, s. 15.

²³⁹ KOMÁREK, s. 121.

²⁴⁰ VOMELA, s. 25–26.

se ve svém cestopisu, ale ohrazoval proti tomu, že by byl zaujatý vůči Bulharům. Sám píše, že je velkým ctitelem myšlenky balkánské federace.²⁴¹ Rovněž nepoužíval pojem Jižní Srbsko a nijak zvlášť Srbům nenadbíhal. Uznával však, že vardarská Makedonie je po právu v rukou Jugoslávie, což je etnograficky správně.

Nejdobrodružnějším cestopisem o Makedonii je bezesporu kniha *Přes hory devatery, pěšky do Orientu* od Antonína Fialky.²⁴² Jako jediný ze všech cestopisců o Makedonii se všude pohyboval pouze pěšky a měl tak nejvíce příležitostí poznat život Balkánu očima místních (jak křesťanů, tak i muslimů). Jeho popis horského muslimského obyvatelstva Sandžaku a Albánie je v našich poměrech na tehdejší dobu unikátní.²⁴³ Totéž bohužel nemůžeme říct o Makedonii, která asi Fialkovi nestála za hlubší popis a o níž jsou jeho poznámky (kromě přechodu Šar Planiny) velmi kusé. Nejvíce se zajímal o Athos a místa, o kterých četl ve statích od Sávy Chilandarece.²⁴⁴

O „makedonské otázce“ se zmiňuje pouze jednou, a to velmi nepřímou. Stalo se tak když vyslechl rozhovor dvou černohorských četníků, bavících se o podivném lidu v Makedonii:

„...Ty se ho ptáš: „Z jakého si národa?““

„Odpoví: „Makedonac.““

„Jakou řečí hovoříš?“

„Makedonskou.“

„A jaké víry jsi člověče boží?“

„Makedonské!“

„Ej, bratře, povídám ti, podivný lid to žije v Makedonii.“²⁴⁵

Fialka zařadil tento rozhovor do textu bez jakéhokoliv komentáře. Politika ho opravdu nezajímala a nevyjadřoval se k ní. Pokud bychom brali celkové vyznění cestopisu, tak je konformní k aktuální pozici Makedonii v rámci Jugoslávie.²⁴⁶ Pro Fialku podobně jako pro Paulíka o desetiletí dříve bylo mnohem zajímavější pozorovat „turecký“ naturel Makedonie než etnografické rozdílnosti. O Gorne Džumaje (dnes Goce Delčev) napsal: „...budete připadat jako ve vnitrozemí Malé Asie několik desítek let před Mustafou Kemalem.“²⁴⁷

²⁴¹ VOMELA, s. 5.

²⁴² FIALKA, A., *Přes hory devatery, pěšky do Orientu*, Praha 1946.

²⁴³ Cesta proběhla před převrácením krále Alexandra roku 1929, přibližně v podobném čase jako Komárkova nebo Kubova cesta do Makedonie. Kniha vychází až po druhé světové válce.

²⁴⁴ Tamtéž, 97–99.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 58–59.

²⁴⁶ Zajímavostí je využití termínu Jižní Srbsko na přebalu knihy (vyšla až 1946, kdy se již nepoužíval), i když sám Fialka v rámci cestopisu využívá pojmu Makedonie.

²⁴⁷ FIALKA, s. 79.

Specialitou mezi makedonskými cestopisy je básnická sbírka *Zpěvy na Jugoslávii* od dlouholetého poslance a spisovatele Jaroslava Marchy.²⁴⁸ Jedná se o soubor básní z cest po Jugoslávii v první polovině 30. let, z čehož největší část se věnuje oslavě dalmatského pobřeží. O Makedonii je pouze jedna báseň – *Údolím Vardaru*.²⁴⁹ Celá Makedonie ho jakoby ani příliš nenadchla. Marcha o ní básnil, jen aby byl jeho výčet regionů Jugoslávie kompletní. Jedná se o lyrický popis jara v údolí Vardaru nijak nerušený složitými otázkami jako byla ta „makedonská“. Podobně jako pro Paulíka a Fialku je Makedonie potažmo Skopje pro Marchu něčím stále tureckým: „Půl města staré Turecko, bazary, brlohy, skryše...“²⁵⁰ Skopji popisuje jako město, Vardar spláchnul již válku, atmosféru Orientu nikoliv. V starém městě ještě nikdo nesmyl ze skopských domů památku po harému.²⁵¹

Významným znalcem zemí Balkánu, o kterém již byla řeč, byl i Josef Holeček. Jeho kniha *V Jugoslávii roku 1924* měla za cíl podle jeho slov obnovit zájem o realitu Jihoslovanů, neboť podle něj Československo a Jugoslávie²⁵² byli posledními výspami slovanstva, které se nezpronevěřily slovanské věci: „za pramen balkanisace jsou jmíny Bulharsko a Albánie...“²⁵³

Důvodem jeho cesty pak byla pozvánka od cetyňských občanů, aby se účastnil srbské slavnosti přenesení ostatků Petra II. Njegoše z cetyňského kláštera do hrobky na vrcholu Lovčenu. V rámci této příležitosti si Holeček chtěl naposledy ve svém životě projet jednotlivé regiony své milované Jugoslávie.²⁵⁴ Makedonii původně navštívit neplánoval (nikdy se o ní nezajímal), ale král Alexandr I. ho přesvědčil, ať jede i tam. Bohužel Holeček ve své knize svoje putování po Makedonii nevyličil, máme pouze kusé zprávy, které využíval v průběhu vyprávění o Slovinsku a Bělehradě. V Bělehradě ale povídání končí a pravděpodobně mělo pokračovat, neboť Holeček nepopsal Černou Horu, kterou obdivoval již za mladých let, ani jaderské pobřeží, kam se jistě chystal. Smrt ho ale zastihla dříve, než asi stačil napsat druhý díl tohoto cestopisu, kde by se pravděpodobně nacházela i Makedonie.

Nejzajímavějším na Holečkově cestopisu je pravděpodobně jeho osobní setkání s králem Alexandrem na jeho letním sídle na Bledu. Holeček zde popisuje rozhovor

²⁴⁸ Narodil se pod jménem Dominik Nejezchleb v Babicích u Brna.

²⁴⁹ MARCHA, Jaroslav, *Zpěvy na Jugoslávii*, Praha 1936, s. 49–50.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 49.

²⁵¹ Tamtéž.

²⁵² Jugoslávie (SHS) podle něj byla vhodným spojením velkosrbské a velkochorvatské myšlenky, které podle něj mohou žít vedle sebe a do budoucna dojde určitě ke konsolidaci státu. Politické problémy vytvářel prý pouze Radić a jeho Selská strana, in: HOLEČEK, J., *V Jugoslávii roku 1924*, Praha 1927, s. 5.

²⁵³ Tamtéž, s. 6.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 7.

o Makedonii. Král se ho prý poprvé hned zeptal, proč v rámci svých cest nejede i do Makedonie.²⁵⁵ Holeček mu odpověděl: „Makedonie mě láká, ale Makedonci odpuzují.“²⁵⁶

Holeček dál královi povídá co slyšel o hrůzných činech komitů a jak jsou to nejhorší balkánští lidé. Král mu, ale odpovídá: „...Makedonci již Bulhary zatlačují a mnoho neschází, Bulhaři budou úpět pod jhem Makedonců.“²⁵⁷

Král proto nabádal Holečka, aby do Makedonie jel, že se nemá čeho bát. Vychloubal se, že se všemi komity se již vypořádal a poslal je do Sofie. Dnes tam Holeček uvidí jen poctivý a mírumilovný lid.²⁵⁸

Setkání Holečka s králem Alexandrem zaznamenal také Ludvík Kuba ve svém *Čtení o Makedonii* a argumentoval jím pro svůj probulharský postoj v „makedonské otázce“. Podle Kuby Holeček *V Jugoslávii roku 1924* mluví s králem o Makedoncích jako o západní části trojdílného národa bulharského. A král se tomu prý nevzepřel a tím tento argument podpořil.²⁵⁹ Kuba dle mého názoru interpretuje špatně Holečkova slova a vytrhává je z kontextu. Jde o situaci, kdy Holeček královi prezentuje názory bulharského nacionalisty a ministerského předsedy Cankova z roku 1910 a cituje jeho slova („...třetí, Makedonci jsou loupežníci“). Král se v odpovědi nevyjadřuje dále k národnosti Makedonců, tu opravdu nechával bez komentáře, ale jen proto, že se snaží vyvrátit názor o tom, že jsou to jen loupežníci.²⁶⁰

V Bělehradu se Holeček zmiňuje o Makedoncích, když žehral, kam se ztratily staré časy. Byl mu proti srsti nový svět rodícího se velkoměsta, kde se měnila k „horšímu“ povaha Srbů (ztrácejí vztah k půdě, chabrost, selský rozum). Prý se korumpovali komercí ze západní Evropy. Z mnoha kruhů kolem sebe poté slyšel: „Kdyby se srbství nakrásně porušilo v Srbsku, ještě bude neporušené v Makedonii, kde se teprve probouzí.“²⁶¹ Zda opravdu Holeček v „makedonské otázce“ vytrval při názoru, že Makedonci jsou ještě neprobuzení Srbové, i po návštěvě vardarské Makedonie nelze zjistit, neboť již o tom do své smrti nepublikoval žádný text.

Velmi specifickým textem je *Prvý český průvodce královstvím Jugoslávie: Stručná praktická příručka pro turisty* od Karla Lemari(e)ho a jeho kolegů (Fencla, Marka,

²⁵⁵ V Holečkově popisu rozhovoru ani král Alexandr nepoužívá termín Jižní Srbsko. Vždy mluví o Makedonii.

²⁵⁶ HOLEČEK, s. 67.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 68; V Holečkově knize král Alexandr dokonce využívá pojmu Makedonec. S největší pravděpodobností zde jde znovu o regionální identitu zdejšího makedonského obyvatelstva.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 69.

²⁵⁹ KUBA, *Čtení...*, s. 226.

²⁶⁰ HOLEČEK, s. 67.

²⁶¹ Tamtéž, s. 209.

Obrovačkiho a Veselého).²⁶² Jak název napovídá není to cestopis, ale průvodce pro české cestovatele, který vznikl protože: „...že nemáme žádného stručného, praktického českého průvodce Jugoslávii.“²⁶³ Pokud ho porovnáme s dnešními průvodci může se nám zdát až příliš stručný a nepříliš praktický, ale ve svojí době byl velmi populární. Lemari(e) kvůli němu procestoval velkou většinu míst o kterých píše a zbytek informací si zjišťoval korespondenčně: „...ti, na něž jsme se obrátili více jak 500 dopisy, nenalezli pochopení pro tuto knížečku, ač věděli, že vše konáme z čisté ideální lásky k bratrské zemi jihoslovanské.“²⁶⁴ Lemari(e)ho průvodce je pln obdivu k Jugoslávii a veskrze jí hodnotí pozitivně. O Makedonii hovoří pouze jako o jižním Srbsku a v celé knize není jediný odkaz na cokoli makedonského (a už vůbec ne bulharského). Jižní Srbsko je podle něj kolébkou srbské říše se spoustou srbských klášterů a dalších památek.²⁶⁵ Skopje popisuje jako město Dušanovo, Prilep jako město královny Marka, a i další místa spojuje se srbským živlem.²⁶⁶ V rámci průvodce se objevuje mnoho reklam na cestovní kanceláře a hotely v Jugoslávii, klub přátel Malé dohody. Je zřejmé, že jedním z cílů průvodce bylo propagovat přátelství mezi Československem a Jugoslávií a díky tomu Lemari(e) musel být v „makedonské otázce“ absolutně konformní oficiálnímu pohledu Bělehradu, ať chtěl nebo ne.

4.8. Karel Konrád a vítězství makedonismu

Posledním českým autorem v Makedonii v první polovině dvacátého století byl Karel Konrád. Do Makedonie se vydal, již za úplně jiných okolností než jeho předchůdci, v rámci svých cest po Balkáně krátce po skončení druhé světové války. Jiná politická situace byla ještě podpořena přepracováním původního vydání jeho cestopisu *Jugoslávské kolo*.²⁶⁷ Druhá verze vyšla ve větším nákladu až roku 1956²⁶⁸, tedy deset let po absolvované cestě a je nutné ji přijímat dobově. Konrádova výpověď je poplatná, podobně jako Lemariého v meziválečném období, oficiálnímu pohledu Jugoslávie na „makedonskou otázku“. Pravděpodobně musel rovněž dodatečně některé pasáže vypustit nebo přepracovat čistě z politických důvodů. Doba vydání druhé verze je klíčová i s ohledem na „makedonskou otázku“, neboť v roce 1956 již byla

²⁶² LEMARI, K., *První český průvodce královstvím Jugoslávie: Stručná praktická příručka pro turisty*, Praha 1935.

²⁶³ Tamtéž, s. 3.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 97.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 87–88.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 87–97.

²⁶⁷ KONRÁD, K., *Jugoslávské kolo*, Praha 1956.

²⁶⁸ Pozn. autora: První vydání vyšlo v malém nákladu již roku 1948 a jistě by bylo zajímavé ho s druhým porovnat. Bohužel jsem neměl možnost do prvního vydání nahlédnout.

existence makedonského národa a makedonštiny ve východním bloku všeobecně přijímaným faktem, avšak v době Konrádovy cesty (1946) byla novinkou.

Podle Konráda konečně nastal čas, kdy se makedonský lid dočká slávy a svého úplného vzkříšení: „V dobách královské nadvlády a velkosrbské buržoasie, dosti neomalené, byla Makedonie nejtemnějším stínem, zatraceným k zániku. Kdo veřejně mluvil nebo si jen zanotoval po svém, ne srbsky, byl zavřen a ztlučen... až rozhodnutím AVNOJE ještě v průběhu války získala plnou svobodu národní, státní, náboženskou!“²⁶⁹

Podle Konráda šlo o jasné znovuzrození tohoto znamenitého národa, jenž se nacházel na „křižovatce všech teritoriálních a náboženských svárů mezi Bulharskem, Srbskem, Řeckem, Albánií a půlměsícem.“²⁷⁰ Nepřipouštěl jiné varianty, o bulharské, srbské či řecké národní identitě Makedonců ani na vteřinku neuvažoval. Hořekoval nad údělem makedonského obyvatelstva v pirinské, a hlavně egejské Makedonii. Tam na 240 tisíc Makedonců s historickým hlavním městem trpělo pod tamější „demokracií“. Historickou křivdou na tomto národě je pak, že hlavním městem této federativní republiky je Skopje a nikoliv Soluň!²⁷¹

Konrád rovněž neponechával čtenáře na omylu, že by makedonština mohla být pouze srbským či dokonce bulharským dialektem: „... co to je za blaženost moci volně mluvit, číst, zpívat, psát vlastním jazykem...“²⁷²

Konrádovo *Jugoslávské kolo* všeobecně vyčnívá svým vyzněním mezi českými cestopisy a pomyslně uzavírá kruh „makedonské otázky“, která se dílem vnějších okolností převážila na stranu předtím marginálního makedonismu. Makedonie získala novou identitu a podle i díky tomu podle Konráda spěla k lepším zítřkům: „Makedonský národe! Po celá tisíciletí byly vrhány o tebe kostky a tato hra byla strašlivě krvavá.“ „Jsi věru nejubožejší ze všech jugoslávských národů a republik...nejzaostalejší v kterémkoliv civilizačním ohledu. Ale máš žár a soudružství, lásku, hrdost, humor a zpěv.“²⁷³

²⁶⁹ KONRÁD, s. 47–48.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 55.

²⁷¹ Tamtéž, s. 57.

²⁷² I když sám uznává, že „první gramatiky pro školy byly vydány až rok po osvobození...“, Tamtéž, s. 48.

²⁷³ Tamtéž, s. 72.

5. Závěr

V předložené práci jsme podrobili analýze české cestopisy o Makedonii v první polovině 20. století s cílem postihnout v nich, jak jejich autoři reflektovali „makedonskou otázku“. Celkově se jednalo o 23 autorů (z toho byl jeden zahraniční autor a jedna žena), kteří v sledovaném období navštívili makedonské území a napsali o tom svoje postřehy, zápisky, črty a další cestopisné poznámky, které vyšly jako monografie anebo článek v periodiku či novinách na území Předlitavska nebo Československa. Autoři byli zařazeni do podkapitol, ohraničených zlomovými momenty ve vnímání „makedonské otázky“, podle chronologického uspořádání a byla jim věnována rozdílná pozornost podle toho, jak obsáhlá je jejich výpověď o Makedonii. Některým autorům je v analýze věnován menší prostor, protože obraz o „makedonské otázce“ u nich není kompletní z několika důvodů a) pouze procházeli/projížděli Makedonií do jiných krajin a nezanechali delší popis (Raušar, Fialka, Paulík) b) zanechali příliš krátké texty, ze kterých nejde pochopit celý jejich pohled na „makedonskou otázku“ (Malířová, Marcha) c) až příliš se drželi oficiálního pohledu prezentovaného Bělehradem (Lemari). Tato práce proto vyzdvihuje tři autory Emanuela Faitova, Ludvíka Kubu a Julia Komárka, kteří svoje texty věnovali pouze Makedonii, byl to cíl jejich cesty a ze svého pohledu věrně popsali realitu makedonského prostředí a společnosti. Z jejich textů potom jde věrně rekonstruovat jejich názory na „makedonskou otázku“ a jednotlivá témata s ní související.

Pokud shrneme analyzované texty v chronologickém pořadí, drží se všeobecného obrazu „makedonské otázky“ v českých zemích. První čeští cestovatelé brali makedonské Slované jako Bulhary a vnímají pouze jejich grekizaci. Možnost srbské identity povětšinou neuznávali případně pouze někteří (Raušar, Přibíl) a pouze ve městech v okolí Skopje. Nejlépe tehdejší obraz sporu mezi Srby a Bulhary popsal Emanuel Fait, že Srbové pouze závidí Bulharům, že byli úspěšnější v otčině Alexandra Velikého.²⁷⁴ Asi nikoho pak nepřekvapí, že přímí účastníci komitských akcí a bojů (Klimeš, Výmola, Král) byli v makedonské otázce zpravidla nekompromisně pro Bulhary. Makedonismus pak nikdo ani nezaregistroval a až Škatula v rámci balkánských válek citoval Niederlovu teorii o neuvědomělosti makedonských Slovanů a nemožnosti je prohlásit za Bulhary nebo Srby. V rámci balkánských válek a první světové války se změnily postoje i dalších českých cestovatelů, kteří s postupem srbské armády dávají Srbům v Makedonii čím dál větší vliv (Malířová, Škatula). Zcela jiný obraz měla „makedonská otázka“ u českých cestovatelů po první světové válce. Až na výjimky, autory věrné bulharskému původu Makedonců (Kuba), vycházela velká většina z myšlenky

²⁷⁴ FAIT, Z Mitrovice..., č. 3, s. 207.

jednoty Jugoslávie a byla loajální jejímu oficiálnímu pohledu (Vomela, Komárek). Autoři tak považovali makedonské Slovany za neuvědomělé Srby. V úplném závěru práce je ještě zmíněn Karel Konrád, rovněž loajálnímu vůči oficiálnímu pohledu Jugoslávie, ale již úplně jinému – makedonskému národu.

Co se týče terminologie většina autorů používala pro makedonské území Makedonie, pouze výjimečně v meziválečném období někteří využívali oficiální název jižní Srbsko (Lemari), ale i Bělehradu loajální autoři (Komárek, Holeček) psali, že tento termín je ahistorický a nevyužívaný. Složitější je to s pojmem Makedonec, neboť až do meziválečné doby (částečně i v rámci ní – např. Holeček) se využíval pouze pro označení obyvatele žijícího na území Makedonie. Velká většina předválečných autorů i v tomto kontextu termín využívala a vzápětí napsala, že se jedná národnostně o Bulhary, respektive Srby.

K řeckému dědictví Makedonie se všichni autoři stavěli negativně až nepřátelsky. Slovanské bratské cítění bylo zejména do první světové války velmi silné a řecká propaganda v Makedonii brána jako nepatřičná, se kterou nemohli souhlasit. Někteří autoři uznávali řeckou část Makedonie, ale v mnohem menší míře než egejská Makedonie, která podle nich zabrala velkou část slovanského území. Různoroději se autoři stavěli k činnosti a dědictví VM(O)RO. Pro starší autory byla hrdinskou organizací, která bránila křesťanské (bulharské) rolníky před zlovůli muslimů. Později za meziválečného období se začali objevovat autoři (Škatula, Komárek) vztahující se mnohem kritičtěji k její činnosti a přirovnávající ji spíše k teroristické organizaci než osvobozeneckému hnutí. Pro dnešní obraz VM(O)RO platí, že je podobný jako na počátku 20. století, avšak z hrdinů bulharského národa se stali hrdinové národa makedonského a „makedonská otázka“ se vyřešila způsobem, který jistě ani jeden (pokud nepočítáme Karla Konráda) z českých cestovatelů nepředpokládal.

Seznam použité literatury

Vydané prameny

Monografie

ČECHOV, Václav, *Macedonie a válka slovansko-turecká*, Třebíč 1903.

CVIJIC, Jovan, *Balkánské otázky: kulturní a politicko-zeměpisné stati*, Praha 1924, překlad Jiří Viktor Daneš.

DANEŠ, Jiří Viktor, *Balkán po válce roku 1913*, Praha 1914.

FIALKA, Antonín, *Přes hory devatery, pěšky do Orientu*, Praha 1946.

HOLEČEK, Josef, *V Jugoslávii roku 1924*, Praha 1927.

JIREČEK, Konstantin, *Cesty po Bulharsku*, Praha 1888.

JIROUT, Josef, *Jižní Srbsko a tzv. makedonská otázka*, Plzeň 1930.

KUBA, Ludvík, *Čtení o Makedonii*, Praha 1932.

KUBA, Ludvík, *Zaschlá paleta*, Praha 1958.

KNOTEK, Alois, *Balkán: Poměry v Makedonii*, Most 1909.

KOMÁREK, Julius, *Neznámá Makedonie*, Praha 1946.

KONRÁD, Karel, *Jugoslávské kolo*, Praha 1956.

LEMARI, Karel, *Prvý český průvodce královstvím Jugoslávie: Stručná praktická příručka pro turisty*, Praha 1935.

MARCHA, Jaroslav, *Zpěvy na Jugoslávii*, Praha 1936.

NIEDERLE, Lubor, *Makedonská otázka*, Praha 1903.

PAULÍK, Jaroslav Jan, *Sentimentální cesty*, Praha 1931.

PŘIBIL, František, *Makedonie: Z cest po Balkáně*, Praha 1912.

RAUŠAR, Josef, Zdeněk, *Na půdě sopečné: Z potulek po Srbsku, Makedonii a Turecku*, Praha 1903.

SCHENK, Antonín, *Makedonská otázka*, Praha 1935.

SÍS, Vladimír, *Kritické dny Bulharska*, Praha 1914.

SÍS, Vladimír, *Makedonie: studie zeměpisná, historická, národopisná, statistická i kulturní*, Praha 1914.

SÍS, Vladimír, *Z bulharského bojiště: Dojmy válečného zpravodaje*, Praha 1913.

SÍS, Vladimír, *Nový Balkán*, Praha 1924.

ŠAK, Vladislav, *Spor o Makedonii*, Praha 1916.

ŠKATULA, Emanuel, *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*, Praha 1913.

VEŠČIJ, Oleg, *Bulharsko a Makedonie*, Praha 1903, překlad Jan Wagner.

VANČURA, Vladislav, KONRÁD Karel, PAULÍK Jaroslav Jan, *Poetická próza*, Praha 2002.

VOMELA, Stanislav, *V srdci Makedonie*, Holešov 1931.

WAGNER, Jan, *Na evropském východě*, Třebíč 1889.

Články

FAIT, Emanuel, Z Mitrovice na Soluň: Dojmy a úvahy z cesty, in: *Osvěta*, 1889, r. 19, č. 1, s. 67–78; č. 3, s. 204–220.

FAIT, Emanuel, Makedonie, země i lid, in: *Osvěta*, 1891, r. 21, č. 2, s. 82–90; č. 3, s. 234–243; č. 4, s. 343–356.

FAIT, Emanuel, Město Soluň a jeho význam, in: *Osvěta*, 1918, r. 38, č. 1, s. 10–25.

FAIT, Emanuel, Makedonští Slované, in: *Česká revue*, 1919, r. 12, č. 3, s. 90–94.

FAIT, Emanuel, Ze západní Makedonie – jezero Prespa s okolím, in: *Časopis turistů*, 1904, r. 5, č. 2, s. 81–87.

FAIT, Emanuel, Ze západní Makedonie – k Ochridu, in: *Časopis turistů*, 1904, r. 5, č. 7, s. 325–328; č. 8, s. 349–351.

FAIT, Emanuel, Z jihozápadní Makedonie, in: *Časopis turistů*, Praha 1909, r. 10, č. 1, s. 6–8; č. 2, s. 64–71.

CHILANDAREC, Sáva, Ze svaté Hory Athonské, in: *Osvěta*, 1884, r. 14, č. 9, s. 415–426; č. 10, s. 481–492 a č. 12, s. 593–602.

CHILANDAREC, Sáva, Obyvatelstvo Hory Athonské, in: *Osvěta*, 1886, r. 16, č. 10, s. 861–870.

JIREČEK, Konstantin, Na makedonských hranicích, in: *Osvěta*, 1886, r. 16, č. 1, s. 1–15; č. 2, s. 105–123; č. 3, s. 211–226; č. 7, s. 614–633.

JIREČEK, Konstantin, P. J. Šafařík mezi Jihoslovany, in: *Osvěta*, 1895, r. 25, č. 5, s. 389–405, č. 6, s. 489–506; č. 7, s. 583–600, č. 8, s. 691–706, č. 9, s. 773–800, č. 10, s. 869–892, č. 11, s. 978–994, č. 12, s. 1061–1072.

KARÁSEK, Josef, Několik slov o Makedonii a makedonských Slovanech, in: *Slovanský přehled*, 1903, r. 5, č. 2, s. 113–119.

KLOFÁČ, Václav, Z mých potulek po Balkáně, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 26, s. 614–615, č. 28, 664–666; č. 31, s. 732–734.

KLOFÁČ, Václav, in: *Národní politika*, 26. března a 12. dubna 1903.

- KLIMEŠ, Jan, Organizace a život v četách makedonských povstalců, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 43, s. 1024–1026; č. 44, s. 1050–1052; č. 45, s. 1078–1079; č. 46, s. 1100–1104; č. 47, s. 1123–1126; č. 48, 1147–1150; č. 49, 1172–1175; č. 50, s. 1194–1198.
- KRÁL, František V., Ilija, vojvoda maleševský: obrázek z bulharského hrdinství v Makedonii, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 14, s. 326–330; č. 15, s. 346–347.
- KRÁL, František V., Potrestání Omer Hadži bega: Ukrutníka Melnické kaazy (okresu) v Makedonii, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 27, s. 642–645; č. 28, 658–662; č. 29, s. 681–683; č. 30, s. 716–718.
- KRÁL, František V., Štědrý večer v Pirin-Planině: Ze svých potulek po Makedonii, in: *Ilustrovaný svět*, 1903, r. 3, č. 9, s. 205–208.
- MALÍŘOVÁ, Helena, Skoplje: denní poznámky, in: *Lumír*, 1913, r. 41, č. 3, s. 101–109.
- POPELKA, Benjamin, Jest Macedonie srbská či bulharská?, in: *Slovanský sborník*, 1887, r. 6, č. 1, s. 10–15; č. 2, s. 82–87; č. 3, s. 111–114; č. 4, 158–163, č. 5, s. 203–208.
- PRACH, Vojtěch, Makedonie a povstání makedonské, in: *Slovanský přehled*, 1903, r. 5, č., s. 217–224; č. 5, s. 381–403.
- PŘIBIL, František, Přes Srbsko do Makedonie, in: *Světozor*, 1907, r. 41, č. 50, s. 1189–1192; č. 51, s. 1217–1220.
- PŘIBIL, František, Ze Soluně do Bitolje, in: *Světozor*, 1908, r. 42, č. 40, s. 829–832; č. 41, 854–856.
- PŘIBIL, František, Makedonie, Obrázky z říše Padišachovy, in: *Osvěta*, 1907, r. 37, č. 1, s. 1–7; č. 4, s. 199–205.
- TOUŽIMSKÝ, Josef Jakub, Boj o Makedonii, in: *Osvěta*, 1897, r. 27, č. 8, s. 695–702
- VÝMOLA, Miroslav Antonín, Makedonští „běžanci“, in: *Ilustrovaný svět*, 1904, r. 4, č. 7, s. 158–159.
- VÝMOLA, Antonín, Črty z Makedonského povstání, in: *Národní politika*, 1.,5.,7. listopadu 1903.
- [anonymní], in: *Válka*, 1913, r. 1, č. 6, s. 2.

Sekundární literatura

Monografie a disertační práce

- BUDSKÝ, Jaromír, *"Makedonská otázka" v období mezi berlínským kongresem a mladotureckou revolucí (1878-1908)*, Praha 1997, FF UK.
- DOSEDLA, Jan, *Makedonie očima českých cestopisců*, Praha 2003, FF UK.

- DOROVSKÝ, Ivan, *České země a Balkán: kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno 1971.
- DOROVSKÝ, Ivan, *Makedonie: Zrození nebo obroda národa?*, Boskovice 1995.
- GOLDWORTHY, Vesna, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, New Haven 1998.
- KOLEVSKI, Pando, *Makedonská otázka v čes. tisku v letech 1897–1903*, Praha 1963, FF UK.
- PELIKÁN, Jan a kol., *Dějiny Srbska*, Praha 2004.
- ROSŮLEK, Přemysl, *Makedonie*, Praha 2008.
- RYCHLÍK, Jan, KOUBA, Miroslav, *Dějiny Makedonie*, Praha 2003.
- RYCHLÍK, Jan, *Dějiny Bulharska*, Praha 2000.
- SOBOTKOVÁ, Hana, *Balkán mezi Evropou a Orientem: Obraz Balkánu v české a francouzské populárněvědecké publicistice (1875–1914)*, Praha 2007, FF UK.
- TODOROVA, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford 2009, 2nd edition.
- ZEMAN, Pavel, *Česká inteligence v Bulharsku v letech 1878–1885 na příkladu českých učitelů ve Východní Rumelii*, Brno 2014, FF MU.
- ŽÁČEK, Václav a kol., *Češi a Jihoslované v minulosti*, Praha 1975.

Články a příspěvky

- BUDSKÝ, Jaromír, Etnická skladba osmanské Makedonie v období let 1878–1913. Společenský a kulturní rozvoj jednotlivých, především neslovanských národností na makedonském území, in: *Slovanské historické studie*, 1998, sv. 24, 311–372.
- DOROVSKÁ, Dagmar, České knižní cestopisy o Makedonii po roce 1918, in: DOROVSKÝ, Ivan, *Makedonci žijí mezi námi*, Brno 1998.
- HEK, Jiří, VLAŠÍN, Štěpán, Vzájemná korespondence Ludvíka Kuby a Jiřího Mahena, in: *Sborník Národního muzea*, řada C, sv. X, 1965, č.3, s. 103–148.
- HAYDEN-BEKIĆ, Milica, Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia, in: *Slavic Review*, Vol. 54, No. 4, 1995, s. 918–931.
- HEIDENREICH, Julius: Josef Holeček a Jihoslované, in: *Československo-jihoslovanská revue*, roč. 3, 1932–1933, s. 222–225.
- KOLÁŘ, Josef, Alexandăr Stambolijski, Výbor pro rolnickou diktaturu a makedonská otázka, in: *Slovanský přehled*, 2001, r. 87, č. 3, s. 297–311.
- KOLÁŘ, Josef, Makedonská otázka, Československo a vznik Malé dohody, in: *Slovanský přehled*, 2001, r. 87, č. 4, s. 401–414.

- KOUBA, Miroslav, O "makedonské záležitosti" v českém prostředí. Revoluční období 1893–1903 v české recepci, in: *Pravda, láska a ti na "východě": obrazy střeoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti*, Praha 2006 s. 102–121.
- NEČAS, Ctibor, Václav Klofáč a makedonská otázka, in: *Makedonsko-česka naučna konferencija*, Skopje 1998, s. 111–120.
- RYCHLÍK, Jan, Makedonská otázka v české a slovenské politice 20. století, in: BORČIN, Emil, DRČLIKOVÁ, Marta (eds.), *"Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...": pocta Jozefovi Jablonickému*, Bratislava 2005, s. 17-28.
- RYCHLÍK, Jan, T. G. Masaryk, Bulhaři a makedonská otázka, in: DOUBEK, Vratislav, HLADKÝ, Ladislav, VLČEK, Radomír a kol., *T. G. Masaryk a Slované*, Praha 2013, s. 351-363.
- STEHLÍK, Petr, HLADKÝ, Ladislav, Přehled historického vývoje česko-makedonských vztahů, in: *Slovanský přehled*, 2009, r. 95, č. 3, s. 365–380.
- ŠTĚPÁNEK, Václav, T. G. Masaryk a Srbové z království před první světovou válkou, in: DOUBEK, Vratislav, HLADKÝ, Ladislav, VLČEK, Radomír a kol., *T. G. Masaryk a Slované*, Praha 2013 s. 297–311.
- VELJANOVSKI, Novica, T. G. Masaryk a makedonská otázka, in: DOUBEK, Vratislav, HLADKÝ, Ladislav, VLČEK, Radomír a kol., *T. G. Masaryk a Slované*, Praha 2013, s. 365-373.
- VELJANOVSKI, Novica, Československá diplomacie a makedonská otázka mezi dvěma světovými válkami (1919-1939), in: *Slovanský přehled*, 2006, r. 92, č. 3, s. 313–320.